

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, †BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
LXII.

AZ ALSÓGALLAI
NÉMET NYELVJÁRÁS
MONDATSZERKESZTÉSE

IRTA:

SCHLEGL JÁNOS

BUDAPEST, 1935

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE.

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. **Thienemann Tivadar:** Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912. 1.50 P
- II. **Csáki Richárd:** Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912. 1.50 P
- III. **Dr. Hajek Egon:** Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des 19. Jahrhunderts.) 1913. 2.50 P
- IV. **Roth Alfred:** Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. [Studien über (den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller) Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2 Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.] 1913. 3.— P
- V. **Dr. Huss Richárd:** Az erdélyi szász nyelvjárstanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913. 2.— P
- VI. **Hollitzer Gyula:** Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. 3.— P
- VII. **Schwarz Frigyes:** A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. 4.— P
- VIII. **Szentirmay Gizella:** Mörike Eduard „Maler Nolten” című regénye. (Ed. Mörikes „Maler Nolten”.) 1913. 2.— P
- IX. **Czinkotszky Jenő:** Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Ungarn aus dem 14. Jahrh.) 1914. 2.50 P
- X. **Schwartz Elemér:** A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der (südbayerischen) Mundart zwischen der Raab u. Lafniz in Westungarn.] 1914. 3.50 P
- XI. **Trócsányi Dezső:** Humboldt Vilmos nyelvölcsészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914. 2.— P
- XII. **Kádár Jolán:** A budai és pesti német színházak története 1812-ig. (Függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914. 3.— P
- XIII. **Moór Elemér:** A Toldi-monda és német kapcsolatai. (Die (ungarische) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.) 1914. 2.— P
- XIV. **Koszó János:** Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése (Ignaz Aurel Fesslers Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915. 2.50 P
- XV. **Mornau József:** A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szeghegy (Kom. Bács)] 1915. 2.50 P
- XVI. **Hollaender Rózsai:** Déry Julianna (1864—1899) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten. 1864—1899.) 1915. 2.— P
- XVII. **Zuber Marianne:** A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. 3.— P
- XVIII. **Happ József:** Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. [Lautlehre der deutschen (mittelbayerischen) Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém).] 1915. 3.— P
- XIX. **Dr. Weber Arthur:** A szepesi nyelvjárstanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. 1.50 P
- XX. **Várady Imre:** Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. ... 3.— P
- XXI. **Pausz Gabriella:** Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre. [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. 3.50 P

Ger. Nr. O.2392

62.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, †BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK

LXII.

AZ ALSÓGALLAI
NÉMET NYELVJÁRÁS
MONDATSZERKESZTÉSE

IRTA:

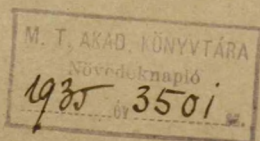
SCHLEGL JÁNOS

BUDAPEST, 1935

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)

NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE.

166511

A SZERZŐ KIADÁSA.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

Édesanyámnak

szeretettel.

BEVEZETÉS.

A Vértes-hegységben lakó néemetséggel és nyelvével eddig úgyszólván senki sem foglalkozott. Nyelvileg a bajorosztrák nyelvterülethez tartozik, miként a Bakonyban lakó néemetség is. E kettő között mégis vannak nyelvbéli eltérések, sőt a Vértes egyes német községei között is.¹ A Vértes-hegységben legnagyobbbrészt a közép-bajor -ua dialektust beszélnek, de vannak -ui nyelvjárások is. Alsógalla, amelynek mondattanával fogunk foglalkozni, a közép-bajor -ua dialektust beszéli. Schmidt Henrik professor úr² csak megemlíti, de behatóbban természetesen nem foglalkozhatott vele. Pedig nemcsak hangtani eltéréseket találunk az egymáshoz közel fekvő falvakban, hanem alaktani és mondattani különbségeket is. Munkámban csak Alsógalla község mondatszerkesztésével kívánok foglalkozni. Hang- és alaktanilag nagyjából Béb és Budaörs³ nyelvjárásához lehet számítani.

Munkám elé rendkívüli nehézségek hárultak, mivel előttem nem jelent még meg magyarországi német nyelvjárásbéli munka mondattani alapon. Így egyrészt Weise, Ehrlicher és Schiepek idevonatkozó munkáira kellett támaszkodnom, másrészt Behaghel alapvető munkája volt nagy segítségemre.

Végül nem mulaszthatom el, hogy e helyen is köszönetet mondjak Petz Gedeon professor úrnak, aki fáradságot nem ismerve mindenkor bölcs tanácsokkal látott el és szakkönyvtárát is szívesen rendelkezésemre bocsátotta. Köszönettel tartozom a darmstadti és a heilbronni városi levéltár vezetőségeinek is, akik mindenben támogattak és a telepítésre vonatkozólag értékes adatokat bocsátottak rendelkezésemre.

¹ Happ József: Béb község német nyelvjárásának hangtana. Bp. 1915.

² Bleyer: Das Deutschtum in Rumpfungarn S. 25.

³ Riedl: A budaörsi német nyelvjárás alaktana. Bp. 1935.

A község rövid leírása és története.

Alsógalla község Komárom vármegyében, a tatai járásban fekszik, Tatabánya szénbányatelep tőszomszédságában. Bánhida, Vértesszöllős, Vértestolna, Felsőgalla és Tatabánya veszik körül. Története az Árpádok korába nyúlik vissza és az egykorú oklevelekben mindig Felsőgallával együtt fordul elő.⁴ 1251-ben történik róla először említés. Ebben az időben a király szolgálatában álló nemesek lakták. Később különválasztották a két helységet és Alsógallát „Galya minor“-nak majd „Kysgalyá“-nak nevezik. Története, mint a Tata körüli falvaké általában, Tata történetével függ össze, annak a függvénye. Tata története viszont a közeli várak történetével halad párhuzamosan. Vitan és Gesztes várak Tata fiókvárai voltak. Sorsuk még inkább volt összekötve a környékbeli falvakéval. Bevételük, elestük megpecsételte a környező falvak sorsát is. Így történt ez a török hódoltság kezdetén. Tata és fiókvárai török kézre kerültek, a környező falvak lassankint elpusztultak. A kipusztult élet helyén új élet csak 1735-ben, tehát pontosan 200 évvel ezelőtt kezdődött, amikor Esterházy József gróf, a tatai főúr német telepeseket hozott a régi Alsógalla helyére.

Most az a legfontosabb kérdés, hogy honnan jöttek az új telepések. Erre nézve biztosat nem mondhatunk. Sem a tatai Esterházy-levéltár, sem a bécsi Staatsarchiv nem szolgál felvilágosítással. Schilling Rogér⁵ Esterházy József grófról 1754-ben megjelent Postuma Memoria után indulva azt gondolja, hogy az első telepések Würzburg és Strassburg vidékéről jöttek, tehát frankok, ill. alemannok voltak. Esterházy 1733. február 6-án küldi kolonizációs felhívását Németország különböző tartományaiiba. Felhívásának nagy visszhangja is támadt, mert csoportosan jöttek a már említett frankok és alemannok. Ezeket Esterházy, mint földesúr Tata körül te-

⁴ Alsó- és Felsőgalla elnevezése tulajdonképpen fel van cserélve, Alsógallát kellene Felsőgallának nevezni, mert Alsógalla fentebb, F. G.-tól északra fekszik. Ezt a felcserélést úgy magyarázza a nép, hogy A. G. valamivel alacsonyabban fekszik, mint F. G. és ennek következtében a patak is, amely a két községet összeköti, F. G.-ról folyik A. G.-ra.

⁵ Bleyer: Das Deutschtum in Rumpfungarn S. 55.

lepítette le. Így keletkeztek Agostyán, Baj, Felsőgalla, Vértestolna, Vértessomló, Pusztavárgesztes, Kecskéd, Környe, Dunaszentmiklós, Dunaalmás német községek, sőt Tatán is keletkezett egy „Neustift“ német telepésekkel. Esterházy, aki iudex curiae is volt, nagyon szíven viselte az új telepések ügyét és mindenképpen azon volt, hogy az új alattvalók jól érezzék magukat. Mint földesúr 6 évre felmenti őket az adófizetés alól és 4 évre az urbariális terhektől. Mohl Adolf 1909-ben megjelent tatai plébánia történetében azt állítja, hogy Esterházy nemcsak Strassburg és Würzburg vidékéről hozott telepéseket, hanem Hannoverből és Westfalenből is. Mig az öreg Esterházy József Sziléziában küzd, fia folytatja tovább a telepítést, úgyhogy 1750. körül a Tata környéki német telepítést lezártnak tekinthetjük. Legutóbb Patonay (Pitying) József reálgymnáziumi tanár értekezett erről a tatai gymnasiumi értesítőben. Utoljára még Otto=Albrecht Isbert említendő meg, aki a magyar középhegység parasztelepítéseivel eddig a legbehatóbban foglalkozott.⁶ Isbert szerint telepeseink Nyugatmagyarországból, mégpedig Moson megyéből származnának, tehát heidebauern-ek volnának. Ilyen célzást már a Postuma Memoira 235. lapján is találunk, ahol említés történik arról, hogy Esterházy József fia Moson megyéből németeket hozat. Kutatásaim folyamán, habár pozitív adatot nem találtam, mégis merem állítani, hogy ez az állítás téves. Vizsgáljuk meg tehát a kérdést közelebbről.

Nagy nehézségek után sikerült a heilbronn-i levéltárban adatot találni a Schlegl, Kiprich és Klaus családokra vonatkozólag. Ezen adat szerint ezek a családok Hessenből jöttek a Neckar folyón hajóval, de valószínű, hogy még több család is jött velük. Heilbronnban megszálltak egy kis időre. Innen azután tovább hajóztak egy hídig (Schiffbrücke), ahonnan már kocsival folytatták útjukat Ulm felé, hogy innen a Dunán lefelé elérjék új hazájukat, Magyarországot. Ezután következik egy dal, amelyet a darmstadti levéltárban szintén megtaláltam,⁸ egy gyöngyszem abból a gazdag

⁶ Otto=Albrecht Isbert: Bauernsiedlung und Deutschtum.

⁷ Volkskundliches Museum, Wien. 108 fasc. 2. iratsomó 5. sz. akta.

⁸ 53 fasc. 1. iratsomó 2. sz. akta.

repertoireból, amellyel a lelkükben nekiindultak az ismeretlen új haza felé, amelyről azonban már útközben így énekeltek:

Das Ungarnland ist's reichste Land
 Dort wächst viel Wein und Traid,
 Die Schiff' steh'n schon bereit
 Dort gibt's viel Vieh und Fisch und Geflüg,
 Und taglang ist die Weid
 Wer jetzt zieht ins Ungarnland
 Dem blüht die goldne Zeit.

Továbbá említi az irat, hogy egyes családok és köztük a Schlegl, Kiprich és Klaus családok is, Ulmból Ertingenbe mentek (Ulmtól délre kb. 35 km.), ahol még ma is megvanak ezek a családnevek. Sajnos, annyira már nem jutottam, hogy az itt, Ertingenben letelepedett családok további sorsát kutathattam volna, ami talán fényt vetne a homályra. Van azonban egy feltevésem, hogy ezen családok egyes tagjai mégis Magyarországra jöttek, mivel ilyennevű családok még ma is élnek Alsógallán.⁹ Az ertingeniek is azt állítják, hogy egyes családtagjaik Magyarországra vándoroltak, akikkel egyideig levelezésben is állottak, később minden összekötetés megszakadt. A jövőben talán még sikerül erre vonatkozólag biztos adatot találni, ami azután nemcsak Alsógalla telepítéstörténetére vet majd világosságot, hanem talán az egész környék német telepítésére is.

Sokat vitatkozhatnánk most azon, hogy miért történt a kivándorlás, csak azért történt-e, mert Esterházy megbízottjai jártak kint, vagy voltak a kivándorlásnak más okai is. Természetes, hogy az első indítást Esterházy 1733. febr. 6-iki kolonizációs felhívása adta meg. Birtokain új emberekre volt szüksége, ez volt a telepítés fő indító oka. De vizsgáljuk meg a kérdést a kivándorlók szempontjából. Hessenből azért vándoroltak ki 1722-ben, mert a vadállatok teljesen tönkretették a veteményüket. A kivándorlás egyéb körülménveire vonatkozólag idézek egy egykorú okiratot, amelyet a darmstadti

⁹ Habár az egyes családi nevek írása változáson ment át. A Schlegl családi név pl. a köv. fejlődésen ment át: Schlögel, Schlägel, Schlägel, Schleg'l és végül Schlegl.

levéltárban¹⁰ találtam meg és amelyben Fürst Ernst Ludwig intézkedik azon alattvalóinak a sorsáról, akik Magyarországra akarnak kivándorolni vagy onnan visszatértek. Az okirat a következőképpen szól:

„Ihre Getreue, Euch ist schon vorhin bekannt, wasmassen eine zeither einige unserer Unterthanen in eingebildeten Hoffnung besseren Unterkommens sich aus unseren Landen hinweg und nach dem königreich Ungarn begeben haben, nach deme nun etliche davon in dem grössten Elend und Armuth¹¹ bereits zurück gekommen und um wieder Reception nachgesucht und wir dann die Ansuchung dessen und um andere solcher davor zu verwarnen gnädigst verordnet haben, dass da sich hinführo ein oder andere von unsern Unterthanen des Euch gnädigst anvertrauten Amts gedachter Emigration halber, ferner melden würden. Ihr demselben vor allem Dingen, die langwierige beschwerliche Reise und anderes Ohngemach auch wie sie sich nach Ihrer Ankunft ihrer Gewissensfreiheit und ohngehinderten Übung.... itt egy rész hiányzik, majd így folytatódik: wofern sie dieser unserer Landes-Väterlichen Ermahnung nicht Platz geben, sondern Ihrem Eigensinn dennoch folgen, hier nächst aber Unglücks oder anderen Ursachen halber zurückzukommen sich gemässigt sehen würden, sie in Unseren Fürst. Landen einigen Aufenthalts, noch weniger aber der Wiederaufnahme sich weiter nicht zu erfreuen, vor dem allen falls verstarrendem Abzug aber erst ihre Schulden zu bezahlen, sodann aber auch wo sie leibeigen, sich auch davon loszukaufen haben würden. Als ist unser gnädigster Befehl hiermit, dass Ihr diejenige unserer Unterthanen, so sich dessen anmassen, solcher Gestalt bedeutet, und so die dennoch von ihrem Vorhaben nicht abgehen wollten, Euren Bericht auf deren Supplitz und Beyfügung dero Vermögens und übriger Beschaffenheit, zu weiter gnädigsten Verfügung einschicket, sie aber so lang zur Gedult und Erwartung Unserer. Sodann nach Befinden

¹⁰ fasc. 6.

¹¹ Tehát a kivándorlókra nem várt paradicsom, hanem munka, fáradtság és nélkülözés.

erteilenden gnädigsten Resolution anweiset, versehens uns und seynd euch mit Gnaden gewogen.

Darmstadt den 14. okt. 1729.

Mindent összefoglalva azt állíthatjuk, hogy az első telepesek frankok és alemannok voltak, akiket a később bevándorló, nagyszámú bajor-osztrák dialektust beszélő telepesek nyelvükben elnyomtak. Csak így magyarázhatjuk meg azon tényállást, hogy a község lakói manapság a középbajor-ua dialektusban beszélnek.

Egyházilag Alsógalla 1800-ig Felsőgallához tartozott, amikor a felsőgallaiak határozott kívánságára szétválasztották a két község plébániáját és Alsógalla külön paróchiát kapott. Első parochusa Puschacker Tóbiás volt. — Közigazgatásilag 1920-ig tartozott Felsőgallához. A század elejétől fogva a bányatelep hatása alatt rohamos fejlődésnek indult Alsógalla. Ma villanyvilágítása, rendezett utcái stb. vannak. 1934. óta külön postaállomása is van, amely eddig Tatabányával volt közös. Vasuti megálló helye azonban ma is Tatabánya.

Lakócai földművesek és kis részben bányászok. Tiszta német község, csak a Tatabányát Alsógallával összekötő részen, az u. n. „telepen“ laknak magyar anyanyelvűek. Ez csak a háború után épült ki. Nyelvét, szokásait, viseletét, amelyeket őseitől örökölt, tiszteletben tartja és adja tovább az utódok számára.

*

* *

Munkámban a következő fonetikai jelöléseket használtam:

v | a és e között álló, tökéletlen, ú. n. sva-hang. P. o. ə | *muədə* Mutter, *tsən* zum.

š: alveoláris spirans, p. o. *šül* Schule, *šej* schön.

χ: palatális spirans, p. o. *moχn* machen, *touχ* doch.

η: veláris nasalis, rendszerint k, g előtt vagv k, g kiesésénél p. o. *kriəη* kriegem, *kraũηk* krank.

—: a magánhangzó hosszúságát jelöli, p. o. *vēvt* wird.

~: orrhangú magánhangzót jelöl, p. o. *haũm* haben.

ḷ: a magánhangzó nyíltságát jelöli, p. o. *mēintš* Mensch.

°: a mássalhangzó sonans voltát jelöli, p. o. *khēvḷ* Kerl, *mīəzṇ* müssen.

l: egyoldalú *l*, melynél a nyelv hegye oldalt artikulál,
 ı p. o. *költ* Geld.

A kfn. fortis dentalis spirans-t *z*-sel, a kfn. magánhangzó hosszúságának a jelölésére \wedge -t használtam. Egyébként a Teuthonista fonétikus jelöléseit tartottam szem előtt és igyekeztem a Német Philologiai Dolgozatok és egyéb nyelvészeti munkák tanskriptióját is tekintetbe venni.

A közismert nyelvészeti rövidítések közül a következőket használtam: *nyj.* = nyelvjárás; *Mua.* = Mundart; *sz.* = személy vagy szám; *nvm.* = névmás; *m.* masculinum; *f.* = femininum; *n.* = neutrum; *praes.* = praesens; *perf.* = perfectum stb.

I. AZ IGE.

1. Activum és passivum.

1. §. Activum. — A szenvedő alak a mi nyelvjárásunkban csak bizonyos esetekben használatos. Sokkal nagyobb szerepet játszik a cselekvő alak, amely legtöbbször olyan esetekben használatos, amikor a cselekvő alany a beszélőnek ismeretes. Ahol az irodalmi nyelvben passivum áll, ott ugyanezt nyelvjárásunkban activum fejezi ki, összekötve 1) átható igével, amely tárggyal lesz kiegészítve; 2) visszaható igével; 3) a többesszám 3. személyével és 4) az általános alannal: man-nal.¹

1) Átható ige tárggyal kiegészülve: *si haūm in kšlōŋ* = er wurde geschlagen; *tās šlāgl hot in traufŋ* = er wurde vom Schlag (Herzschlag) getroffen; *ti rauvār haūm in aufkheŋkt* = er wurde von den Räuber gehängt. Megjegyzendő még, hogy igen gyakran előfordul a *kriəŋ* = kriegem ige participium perfectuma az ige perfectuma mellett: *tēar hot net fül oovvətŋ mīəzn fiər seŋ femēŋ*, *tēar hots keŋkt kriəxt* = der musste nicht viel für sein Vermögen arbeiten, der hat es als Geschenk bekommen. *vaūn ə net oxt kipt, kriəxt ə nu ās am khoupf kšlōŋ* = wenn er nicht achtgibt, bekommt er noch eines auf den Kopf geschlagen.

2) Visszaható ige: *tēar pūv is net štovrik, ēvər haūt sī leixt hī* = der Bube ist nicht stark, der haut sich leicht hin; *ti kovrəm is švār, si troxt sī švār* = die Garbe ist schwer, sie trägt sich schwer (sie kann nur schwer getragen werden).

3) Többesszám 3. személy: *sī trōŋ tās houltts tsqūm af ān haufŋ* = sie tragen das Holz zusammen auf

¹ Grimm: Gr. IV. 21., 71.

einen Haufen; *vaūn tās rāmoχṅ featiχ is, to tansə ti fruxṭ hām fiēn* = wenn die Ernte vorüber ist, dann tun sie die Frucht nachhause bringen.

4) Az általános alany man, ez a leggyakrabban fordul elő. A man-nal kapcsolatban sokszor passivum is áll: *in toef hot mē ksoxt, tēs ə feir vōer* = im Dorf hat man gesagt, dass ein Feuer war; *noχ tām mašēnīan tuēt mē trešṅ* = nach dem Dreschen mit der Maschine, folgt das Dreschen mit der Hand. Cselekvő és szenvedő alak használatos: *to soxt mē holt sī soulṅ aūfaūṅə, vagv: to vēets ksoxt, tēs mē aūfaūṅə soul* = da wird gesagt, sie sollen anfangen (da wird gesagt, dass man anfangen soll).

2. §. Passivum. — A szenvedő alak akkor használatos, amikor az alany nincs meghatározva és általában ha ismeretlen.² Azonkívül vannak esetek, amikor nyelvjárásunkban csak passivum használatos, míg az irodalmi nyelvben legtöbbször activum áll. Így 1) a praesensben, különösen ha élvezetről van szó: *iets vēets āmōl kuēt truṅkṅ unt kuēt kēzṅ* = jetzt werden wir einmal gut essen und gut trinken; *vaūn ti ovvet rum is, vēets kəpān* = wenn die Arbeit vorüber ist, wird's gebadet. Többszám 3. személyben: *vaūn ti pāmē raus miəzṅ, to vēensə holt rauskhokt* = wenn die Bäume herausmüssen, dann werden sie halt herausgehackt; *šnōlər, həlt vēets ęindē šlōfṅ kaūṅv* = schneller, heute wird eher schlafen gegangen; *pokt tsāūm, iets vēets fuēt kfōvṅ* = packt zusammen, jetzt wird fortgefahren; 2) a körülírt perfectumnál: *əs is pōlt kfivdət, noχtrum khāū ī fuētkē* = es ist bald gefüttert (ich habe bald gefüttert), dann kann ich fortgehen; *vaūn tās ēzṅ featiχ khāuxṭ is, noχtrum khēint v ēzṅ khūmv* = wenn das Essen fertig gekocht ist, dann könnt ihr essen kommen.

2. Tárgyas, tárgytalan és visszaható ige.

3. §. Van sok tárgyas ige, amelyeknél nem mondjuk ki a tárgyat, mert könnyen hozzáérhető. Ez különösen megfelel a népléleknek. Az egyszerű paraszt önkénytelenül

² Weidlein: Id. m. 69.

is kényelmességet keres a nyelvben és ahol csak lehet, rövidít: *ī hop šaū kutreīkt* = ich habe schon getränkt (das Vieh); *heīt hōvi kšpreīkt* = heute habe ich gesprengt (den Felsen); *heīt vēm̄v opšteḡ* = heute werden wir schlachten (das Schwein).

4. §. Vannak olyan tárgytalan igék, amelyek eredetileg tárgyasak voltak, de sein időbeli segédigével összekötve tárgytalan igének a jelentését vették fel: *vī ēv ti kfār ksēḡ hot, is ə opkšaūm* = als er die Gefahr bemerkte, ist er abgeschoben (machte er sich aus dem Weg).

5. §. Visszaható igék: *as jōvt sī, tvs tv fōde kštovrām is* = es ist ein Jahr, dass der Vater gestorben ist; *tər vāts tsaxt sī šēī* = der Weizen zeigt sich schön, er scheint ganz schön zu werden; *keīstən hot ə sī kapōn* = gestern hat er sich gebadet; *ietš faūḡt sī aū tər šnitt* = jetzt beginnt die Ernte; *ēv hot sī fəkaūḡv* = er ist irregangan.

3. Személy, szám, idő.

6. §. Személy. — Nyjk.-ban mind a három személy használatos. A beszélő legtöbbször első személyben beszél. Az elbeszélésben nagyon gyakori, hogy a beszélő, mintegy önmagához szólva, a második személyben beszél: *ī hob m̄v kateīḡt, vaūn tu tās fōlt fəkhāfst, tō vēvts tīvr nu šlext kē* = ich habe gedacht; wenn du das Feld verkaufst, dann wird es dir noch schlecht gehen. Az udvarias megszólításban legtöbbször többesszám 3. személy használatos: *kēīḡv touḡ sei tsən kriḡt, sei khēīnās touḡ kv̄t reīn* = gehen Sie doch zum Gericht, Sie können doch gut sprechen.

A családtagok vagy az ismerősök, akik egymást nem tegeznek, a többesszám 2. személlyel szólítják meg egymást: *muedv(r) īar khēīnts touḡ kv̄t khauḡḡ* = Mutter, ihr könnt doch gut kochen; *Sepi feītv, īar soult vos fətseūlḡ* = Sepi Vetter, ihr sollt etwas erzählen.

7. §. Szám. — Nagyon gyakori, hogy többesszám 1. személy áll, ahol különben egyesszám 2. személynek kellene állni, különösen kérdésekben: *vū kēīḡv teīn m̄v heīt hī* = wohin gehen wir heute (wohin gehst du heute)? *vos khauḡm̄v*

tejn kuēdās = was kochen kochen wir denn Gutes? (was kochst du denn Gutes)? Ha a két alany egyesszámban áll, akkor az ige az alanyok előtt egyesszámban, az alanyok után többesszámban áll: *tuxt kēt tər sepl unt tər hantsl̥ auf tər štrōsn̥* = dort geht der Seppl und der Hansl auf der Strasse; az alanyok után álló ige többesszámba kerül: *tər sepl̥ unt tər hantsl̥ keiŋv̥ auf tər štrōsn̥* = der Seppl und der Hansl gehen auf der Strasse. Egyesszám áll akkor is, ha a második alany többesszámú: *fovriksm̥l̥ hot ēv̥ unt seī priā-dər kruŋv̥* = vorigesmal hat (haben) er und seine Brüder gerungen.

A g y ű j t ő- és a n y a g n e v e k legtöbbszőr egyesszámban állanak, de előfordul a többesszám is: *ā kaūntsv̥ hauŋm̥ lei̥t s̄ant rauskhūmv̥* = eine ganze Menge Leut sind herausgekommen oder was gebräuchlicher ist: *ā kaūntsv̥ hauŋm̥ lei̥t is rauskhūmv̥*. Ugyanez a viszony a P a a r és a D u t z e n d szavak után: *ā pōv̥ ouksn̥ khoust* = ein Paar Ochsen kostet, vagy *ā pōv̥ ouksn̥ khoustn̥* = ein Paar Ochsen kosten. Evvel van összefüggésben például: *tejn hot tās rāus kšlōŋ, lāft ānā kšpint tsən tauktər* = den hat das Pferd geschlagen, es soll doch einer schnell zum Arzt laufen. Összehasonlítva nyjk.-at más nyjk.-kal láthatjuk, hogy i r á n y és t á v o l s á g m e g h a t á r o z á s o k n á l, ahol két alany van, nyjk.-ban a többesszám uralkodik, ezzel szemben a nekem ismerős nyj.-ok majdnem mindegyikében egyesszám áll: *fv̥ uns pis ouvekailā s̄ant trei khilāmetər* = von uns bis Obergalla sind drei Kilometer.

8. §. Idő. — Nyjk.-at vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az indicativus használatá gyakoribb. A conjunctivus ritkábban fordul elő. Futurum helyett legtöbbszőr praesens áll. A conj. praes. imperfect. és perf. úgyszólván sohasem fordul elő grammatikai értelemben. A conj. praes., imperfect. és perf. csak körülírva fordul elő. A c o n j . p r a e s . körülírása a *soulŋ* módbeli segédige segítségével történik: *ēv̥ hot ksoxt, tv̥s ə khūmv̥ soul* = er hat gesagt, dass er kommen soll. A c o n j . i m p e r f e c t . - o t *tā* = tun és *meiŋ* = mögen-nel írjuk körül. Érdekes, hogy a *tā* ige a mi nyjk.-ban csak *tāt* marad, míg nagyon sok dialektusban rendes umlautot kap.

9. §. Praesens. — A praesens élénk elbeszélés kifejezésére szolgál, ez az elbeszélő praesens, amely az elbeszélésekben igen nagy szerepet játszik. Ilyen elbeszéléseknél legtöbbször a perfectum használatos, de ha az elbeszélő valamit különösképen ki akar emelni és érzékileg ecsetelni, akkor praesensben beszél: *tō khūm ī am okv unt siχ, tvs khā mēintš ōvovt* = da komme ich auf den Acker und sah, dass kein Mensch arbeitet; *vī mā ēbm̄ sāu šei triηk̄, khūmt t̄a noxt-voxt̄er unt reist ti tiar auf unt šrēit* = als wir eben so schön trinken, kommt der Nachtwächter, reißt die Tür auf und schreit. Vannak igék, amelyek éppúgy csak a praesensben fordulnak el, mint pl. hören, sehen, lassen stb. *vī ī hevr, hopt iar keist̄en am moerik eīηgv̄ rous f̄ekhāft* = wie ich höre, habt ihr gestern euer Pferd verkauft; *vī ī siχ, is t̄ei fodv̄ toux̄ fuvt̄ kauηv̄* = wie ich sehe, ist dein Vater doch fortgegangen; *meī muv̄d̄e(r) lost sōη, tvs iar sāu kuvt̄ seī soult, mīv̄ af ā pōv̄ tōχ̄ eīηgv̄ hok̄ l̄ēiη* = meine Mutter lässt sagen, dass ihr so gut sein sollt euere Hacke auf einige Tage (zu) leihen.

A népnél nagyon gyakori, hogy a jövőt megjeleníti, különösen akkor, ha még valamilyen meghatározottság járul hozzá:³ *moeriv̄ kēi in štott eikhafm̄* = morgen gehe ich in die Stadt einkaufen; *kept oxt̄, sunst t̄asauf̄ a* = gebt acht sonst werdet ihr ertrinken. Majdnem mindig praesens áll futurum helyett ezen módbeli segédigék mellett mint *miāzn* = müssen, *khēiv̄* = können stb. *am maūdoχ̄ khāūn ī net am fölt̄ kē, v̄eül ī fül̄ ōvovt̄ hop* = am Montag kann ich nicht auf das Feld gehen, weil ich viel Arbeit habe. Praesens állhat conj. imperfect. és plusquamperfect. is: *iv̄ seit̄ tōt, vaūn iar tuvt̄ štē pleipt̄* = ihr seid (wäret) tot, wenn ihr dort stehen bleibt (stehen geblieben wäret); *vaūn tū tēi tumheit̄ net mokst̄, sou samv̄ hēit̄ reix̄v̄ leit̄* = wenn du diese Dummheit nicht machst (gemacht hättest) so sind wir heute reiche Leute (so wären wir heute reiche Leute).⁴

³ Schiepek: Satzbau der Egerländer Mundart II. 51.

⁴ Schiepek: Satzbau der E. Mua. II. 33.

10. §. Futurum. Mint láttuk, nem olyan gyakori a futurum használata, mert helyette legtöbbször praesens áll. Kérdőmondatokban azonban legnagyobb részt futurum áll: *vōs vēvtn tēar ivtsuv sōŋ* = was wird er dazu sagen? *vōs vēvtn tēis haus khoustŋ* = was wird dieses Haus kosten? Futurum áll lehetőségí értelemben *toux* és *šau* mellett: *ī vēv tēis haus toux fekhāfŋ* = ich werde dieses Haus doch verkaufen; *vaūn tū tēis mokst, tō vēvst šau sēŋ vōs khūmē vēvst* = wenn du das machst, dann wirst schon sehen, was da kommen wird. Ebben az esetben a II. futurum multnak számít: *ī klaup net vvs ə tēhām is, ēv vēvst šau vekkaūŋv seī* = ich glaube nicht, dass er zuhause ist, er wird schon weggegangen sein (er ist schon weggegangen); *ti hokŋ is net tō, ti vēvst mē kštoulŋ haūm* = die Hacke ist nicht hier, die wird man gestohlen haben.

Felszólításoknál a legtöbb esetben futurum áll: *kēt toux šau* = geht doch schon! *vos voūlt v teīn, miē vēvŋ šau kē* = was wollt ihr denn, wir werden schon gehen. Így nagyon gyakran előfordul, hogy futurum és praesens egyszerre áll: *tū vēvst emol šaūn, vaūn tū tēis sikst* = du wirst mal schauen, wenn du das siehst (sehen wirst); *vaūn tū nu emol kraūŋk vēvst, taūn štīarēpst* = wenn du noch einmal krank wirst, dann stirbst (wirst sterben).

11. §. Perfectum. — A perfectum azon igei alak, amelyet a beszélő a leggyakrabban használ, ha a multról beszél. De e mellett a perfectumot nagyon gyakran az I. futurum és II. futurum helyettesíti, ha olyan cselekvésről van szó, amelyről biztosan állítjuk, hogy a jövőben be fog következni: *ī khūm polt, tēis pīzļ hoults vēvst klei khokt seī* = ich komme bald, dieses wenig Holz wird gleich gehackt sein; *pis oxt tōx fārīver sān, is tēis štuk kokēt* = bis acht Tage vorüber sind, ist dieses Stück schon geackert. Különösen feltételes mondatok után áll perfectum II. futurum helyett: *vaūn iar eīŋv fēmeīŋ fekhāft, tō seīt iar felōvŋ* = wenn ihr euer Vermögen verkauft, dann seid ihr verloren.

Mind a három főidő használatos nyjk.-ban. Az imperfectum mint pl.: ich stand, ich schrieb, továbbá a plusquamperfectum mint pl.: ich war gestanden, ich hatte ge-

schrieben stb. nyjk.-ban nem fordul elő. Kivételt képez a sein időbeli segédige, amely az imperfectumban használatos, mint pl.: *vī ī šaū tuvt vōv* = als ich schon dort war. A tárgyaltalan igék is így használatosak, ha a plusquamperfectum sein-nel lesz képezve: *vī ī tuvt kšaunv vōv* = als ich dort gestanden war.

4. A módok használata.

12. §. Indicativus. — Nyj.-unkban több tekintetben más a módok használata, mint az irodalmi nyelvben. A conj.-t csak nagyon ritkán használják, a legtöbb esetben ind. áll. még ott is, ahol tulajdonképpen conj.-nak kellene állni: *klaup̄t iər ī pin kraū̄nk* = glaubt ihr ich bin (wäre) krank; *ēv hot si fov̄sktōült, tvs ēv tər šēintsti is* = er hat sich vorgestellt, als wäre er der schönste; *tər mastər hot klaup̄t unt kmāt, tvs seī ksōül tər pēisti is* = der Meister glaubte und meinte, dass sein Geselle der beste ist (sei).

A nép szereti az indicativust. Nincsenek problémái, kívánságai, kételyei stb., amelyek miatt conj.-t kellene használnia. Mindent úgyszólván mint helyest, igazat fog fel. Ind. áll conj. helyett:

1) Vonatkozó mondatokban: *tō is khānv kvēzn̄, tēər net kv̄trun̄k hot* = da war keiner, der nicht getrunken hat (hätte).

2) Kétkedő kérdésekben: *vū keīm̄v tēin movr̄iη hī* = wohin gehen wir denn morgen? (sollen wir denn gehen?).

3) Oratio obliqua-ban: *klaup̄t iər, tvs ī šaū feat̄iη pin* = glaubt ihr, dass ich schon fertig bin (sei); *ēv hot kv̄tēiηkt, i pin šaū fv̄tkaū̄v* = er dachte, ich bin (wäre) schon fortgegangen.

13. §. Conjunctivus. — A conjunctivus mindenekelőtt akkor fordul elő nyj.-unkban, ha valamilyen kívánságról, óhajról van szó. Legtöbbször ilyen kifejezésekben: *kout p̄-hiāt!* = Gott behüte! *hōlf kout!* = Gott soll dir helfen! *maria štē uns p̄ei* = Maria steh uns bei! Parancsoló alak: *hoult̄s tər tēifl̄* = der Teufel soll es holen. Az efféle kifejezések csak praesensben fordulnak elő. A conj. praet. imper-

fect. sein. tun, haben és mögen-nel lesz körülírva, de úgy, hogy ezek a segédigék tulajdonképpen nem kapnak umlautot, hanem népünk conj. praet. imperfect.-a szerint, rendesen ragoztatnak: *ī khaū nimv ōvvetŋ, vaūn ə nuv šaū tō varət* = ich kann nicht mehr arbeiten, wenn er nur schon da wäre; *vaūn ə nuv tēis moxŋ tarət* = wenn er nur das machen würde; *ī mēixət šaū kēən milkē* = ich möchte schon gern mitgehen.

A conj. praet. imperfect.-nál potenciális vagy irreális értelemben sok eltérést találunk az irodalmi nyelvtől. Azon szabályokat, amelyek az oratio obliquanál érvényesek, nem lehet a nyj.-unkban megtalálni. O. Pahl egyéni vizsgálódás alapján a következőket mondja: „Függő kijelentésekben és rokon mondatokban praeterium után conj. praes. áll. Ha az indicativus és a conjunctivus alakja a praesensben ugyanaz, akkor is conj. praes. áll praeterium után.”⁵ A nyj.-unkban nem lehet ilyen szabályokat találni. A praeteritum nem használatos, helyette majdnem mindig perfectum áll: *ēv hot ksoxt tās pōt tarət iam kuvt* = er hat gesagt, das Bad würde ihm gut tun. Feltételes mondatoknál mindig conj. paet. használatos: *vaūn ə tēis net kmoxt herət, khēinat ēv tər klikliksti meintš seī* = wenn er das nicht gemacht hätte, so könnte er der glücklichste Mensch sein.

Gyermekjátékoknál nagyon gyakori, hogy a főmondat nincs kifejezve és a többi mondatokban azután conj. áll: *ī vārat tər fōdē(r), tū ti muvde(r) unt sī vareŋ unsv khindē(r)* = ich wäre der Vater, du die Mutter und die anderen wären unsere Kinder. Itt az alanyt ki kell egészítenünk egy főmondatral, ilyesféleképen: wir werden so spielen, dass du der Vater wirst, usw. Conj. használatos ilyen mondatokban mint pl.: *ī hop net khēət, tēs ēv ketrunkŋ herət* = ich habe nicht gehört, dass er getrunken hat (hätte); azután vonatkozó mondatokban valószínűtlenségi értelemben: *kā meintš is tō kvēst(n), tēar hölfm het khēinv* = kein Mensch war hier, der helfen hätte können; végül ilyen mondatokban: *ī teiŋk mē holt, ēv het tēis rous toux khāft* = ich denk' mir halt, er hätte dieses Ross doch gekauft.

⁵ Oskar Weise: Die Zeitfolge der abhängigen Rede im Deutschen. Danziger Programm 1877. S. 19.

14. §. Imperativus. — Az imperativus használata nyj.-unkban igen gazdag. Nagy élénkségnél gyakran megkettőződik pl.: *špül, špül* = spiel, spiel (weiter), ami időtartamot akar kifejezni; *šau, šau* = schau, schau (lang dorthin). Imperativusnak az ind. praes.-t is használják: *hēast klēi auf tsən rēin* = hörst gleich auf zu reden; *pist klēi ruihik* = bist gleich ruhig. Az imperativus még módbeli segédigékkel is körülírható: *tū khaüst ā āmol hōlfm* = du kannst auch einmal helfen (du hilf auch einmal); *tū mūvst ā mašvniən kē* = du musst auch maschinieren (dreschen) gehen (du geh auch); *iər miəst af ti khindv(r) o:t kēm* = ihr müsst auf die Kinder acht geben (gebet acht); *tū soulst mit miə mitkhūmv* = du sollst mit mir mitkommen (komm mit). Parancsoló mondatokban nagyon gyakori, hogy az igét elnyomják és csak a praesuffixum fejezi ki az értelmet: *vek mit iəm* = weg mit ihm! (schaff ihn mir aus den Augen!); *fuvt mit tēi khindv(r)* = fort mit diesen Kindern! Az imperativus kifejezhető azonkívül még infinitívussal is, *net fuvt lāfm* = nicht fortlaufen! (lauf nicht fort!); *təs vossv reipriṅv* = das Wasser hereinbringen (bring oder bringt das Wasser herein!); *in rūv lōsṅ tēin oṅmv khēal* = in Ruhe lassen den armen Kerl! (lass ihn!).

15. §. Participium. — A participiumnak nem minden alakja fordul elő nyj.-unkban. A part. praes. képzése *-ət* vagy *-les*-sel történik. De ezt az alakot nem sokszor használják: *kšaūnəles hot tə āni ksuṅv, tə aūndri hot sitsəles tsuə-kheət* = stehend hat der eine gesungen, der andere hat sitzend zugehört; *kštīṅkət is ə kvēst(n)* = stinkend ist er gewesen. A part. perf. azonban nagyon gyakran fordul elő: *ā kštovvənr māū is af tər kōzṅ klēṅ* = ein gestorbener Mann ist auf der Gasse gelegen. Úgy a part. praes. mint a part. perf. állhat mint állítmányi kiegészítő, mint jelző és mint határozó.

16. §. Mint állítmányi kiegészítő. — A part. praes. képzése, mint már említettem, *-ət* és *-les* képzővel történik: *tēi khuv is šau vīdrum friššmōlkət* = diese Kuh ist schon wiederum frischmelkend; *unsv rous is trōxət* = unser Pferd ist

tragend. -ət képző helyett gyakoribb a -les képző: *haukales is peisv tsuvhēan, vī štērales* = sitzend ist besser zuhören, als stehend.

A part. perf. legtöbbször más szavakkal kapcsolatban fordul elő és egészen szabályosan különbözik egymástól a gyenge és az erős igék csoportja: *vaūn ə heit futkēt is ēv ā faloenar meints* = wenn er heute fortgeht, ist er ein verlorener Mensch; *ti kəpokəvə hīəndl sānt šaū kuət* = die gebackenen Händel sind schon gut. A part.-ot sokszor praepositio helyettesíti: *tō hovi uməsunst kreit, tēar is holt mit* = da habe ich vergebens gesprochen, der ist halt mit (-gegangen); *ēv is šaū nīvə* = er ist schon hinüber (-gegangen).

17. §. Mint jelző. — *tēi tumv eis, tēi holn si oləvēül in tein kstīngəten štoil auf* = die dummen Esel, die halten sich immer in dem stikenden Stall auf; *təs is heit ā preinəti hits* = das ist heute eine brennende Hitze. A part. praes.-et, de a part. perf.-ot is gyakran vonatkozó mondattal írják körül: *tēar maū, tēar tuət štēt, is keistən pə uns kvəst* = der Mann, der dort steht, ist gestern bei uns gewesen; *tēis khind, tēis fleint, khūmt net in himl* = das Kind, welches weint, kommt nicht in den Himmel; *tēar vāts, tēar keistən rōkmoxt is vōvən* = der Weizen, der gestern abgemäht wurde. A nyelvjárásban nem mondják, hogy ez pihenő hely, hanem ez olyan hely, ahol az ember kipihenheti magát = *tēis is ā plots, vū mə ruv hot*.

18. §. Mint határozó. — Érzelem és állapot kifejezésére szolgál: *təs haus foilt krōxət tsəūm* = das Haus fällt krachend zusammen; *tər pētlər kēt prūmət pə tər tīvər naus* = der Bettler geht brummend (unzufrieden) bei der Tür hinaus. Mint a példákból is látjuk, leginkább a part. praes. fordul elő mint határozó. De használják a part. perf.-ot is: *kšlōη is ə hām khūmv* = geschlagen (verprügelt) ist er nachhause gekommen; *oləs fəkēzə, vōvən vīv tīv fətseing* = alles vergessen(d), werden wir dir verzeihen; *fīv(r)s fōtelaūnt kvəkeimpft, sānt's kfōlη* = für das Vater gekämpft (kämpfend), sind sie gefallen. A part. praes. cselekvő értelmű, a part. perf. szenvedő értelmű, azonban a nép gyakran felcseréli a kettőt, miként az utolsó példa is mutatja.

19. §. Gerundium. — Képzése *-en*-nel történik, ill. azonos az inf. praes.-sel. Legtöbbször mint főnév fordul elő: *is tēis ā tsołn* = ist das eine Bezahlung? *in tēis ā ān ēzn* = ist das auch ein Essen? Gyakran praepositíókkal van összekötve: *vaūn ēv āmol in ovpvtn trin is, tō khaūmv nā švār štēan* = wenn er einmal im Arbeiten vertieft ist, dann kann man ihn schwer stören. A sein időbeli segédige után zu áll: *tēis is tsan loxn* = diese Geschichte ist zum Lachen. A gerundium mellett állítmányi kiegészítő is állhat: *tēis is šaū tsan frukt vēvn* = das ist schon zu verrucht werden. Áll továbbá haben, geben és több efféle ige mellett: *mir haūm niks tsan fšēlnkn* = wir haben nichts zu verschenken; *ī hop khā költ tsan rumfovn* = ich habe kein Geld zum Herumfahren; *ēv hot mv tsan khāfm költ kēm* = er hat mir zum Einkaufen Geld gegeben. Bizonyos igék mellett, mint pl. gehen, führen, sich legen, sich setzen⁶ zu nélkül is állhat gerundium: *i kē mit meīn puv špotsiān* = ich gehe mit meinem Bube spazieren; *ēv fiet mi levnv* = er führt mich lernen; *ēv hot si ā piš rostn kseitst* = er hat sich ein bischen rasten gesetzt.

5. Módbeli segédigék.

A módbeli segédigéket lépten-nyomon használják a nyj.-ban. Használatuk igen változatos. Össze lehetnek kapcsolva helyhatározóval pl.: *tās vevv is aus* = das Gewitter ist vorüber. Ugyanazon gondolat kifejezésére több módbeli segédige is képes: *tēar soul mv seī ovpvt moxn*, *tear kheīnat seī ovpvt šaū moxn*, *tear meīxat nuv seī ovpvt moxn* = der möchte, könnte, sollte schon seine Arbeit machen.

20. §. *mēin*, (kfn. mügen) mögen.

Ennek a segédigének csak néhány alakja használatos a nyj.-ban.⁷ Legtöbbször kívánságot fejeznek ki vele. *ī meīxat fuatkē* = ich möchte fortgehen. Pass. inf.-sal: *ēv hot kfleint*, *ēv meīxat nimv auskšpült vēvn* = er hat geweint, er möchte

⁶ Oskar Weise: Syntax der Altenburger Mua. S. 109.

⁷ Riedl: A budaörsi német nyj. alaktana, 85. l.

nicht mehr ausgespielt werden. Kérdésekben: *meiəst ā mit-khūm?* = möchtest auch mitkommen? Feltételes értelem-ben: *vaūn tēar maū net hōlfm tarat, meiət ti ovvət švār sei* = wenn dieser Mann nicht helfen würde, möchte die Arbeit schwer sein.

21. §. vöüln, (kfn. wëllen) wollen.

Legtöbbször óhajt fejeznek ki vele: *miṽ vöülatŋ tēis šēini haus šaū haūm* = wir wollten (möchten) das schöne Haus schon haben. Előfordul, hogy jövőidejű értelem-ben is áll: *miṽ vöüln tēi ovvət šaū moxŋ* = wir wollen (werden) diese Arbeit schon machen. Személytelen igéknel: *əs vül net rēŋv* = es will nicht regnen. Parancsoló mondatokban: *štē auf, sunst vül ī tiv hōlfm* = steh auf, sonst will ich dir helfen! (fenyegető értelem-ben). Feltételes mondatokban, ahol a wollen-nek tun vagy mögen felel meg: *vaūn ə nuṽ šaū tō varət, tēar (meiəst) vöülat šaū loxŋ* = wenn er da wäre, der möchte schon lachen; *vaūn ə net kraūŋk varət, vöülat ēṽ šaū aūndašt rēin* = wenn er nicht krank wäre, dann möchte er schon anders sprechen. Können-értelem-ben: *tēar vöülat šaū trauf haūn* = der könnte schon daraufhauen. Würden helyett wollen áll: *vaūnts net rēŋv tarət, vöülat ēṽ šaū khūmṽ tsən khiaritōχ* = wenn es nicht regnen würde, würde er schon kommen zum Kirchweihfest.

22. §. soln, (kfn. suln) sollen.

„Sollen külső vagy belső kényszerítést, kötelezettséget, rendeltetést, parancsot, kényszert valamire fejez ki a legkülönbözőbb fokokban és árnyalatokban.“⁸ *Soks tein pruṽdv(r), ēṽ soul ā khūmṽ moṽriŋ* = sag's deinem Bruder, er soll auch kommen morgen. *ēṽ hot mə ksoxt, ī soul khā soldot vēvn* = er hat mir gesagt, ich soll kein Soldat werden. A következő mondatokban sollen kételkedést, bizonytalanságot fejez ki: *ti leit sōŋ, ēṽ soul kštovrem sei* = die Leute sagen, er soll (wäre) gestorben sein; *tər pua hot ksoxt, tər prief soul šaū aūkhūmṽ sei* = der Bube hat gesagt, der Brief soll (wäre) schon angekommen sein. Kérdőmondatokban. me-

⁸ Oskar Weise: Syntax der Altenburger Mua. S. 99.

lyekben a felelet már benn foglaltatik: *soul tēar heit nu tsrukkhūmv?* = der soll heute noch zurückkommen, aber man wird vergebens auf ihn warten.

23. §. khēiv, (kfn. kunnen) können.

Können-nel képosséget, lehetséget, megengedetttséget fejezünk ki: *tēis khaū ā štovkv ηnext sei, tēar khaū ān sok mit hundat kīlā trōη* = dies kann ein starker Knecht sein, der kann einen Sack mit hundert Kilo tragen. Dürfen-értelemben: *mēi muvde(r) hot ksoxt, ī khaū fuvtkē* = meine Mutter hat gesagt, ich kann (darf) fortgehen; *tār tōx is nu laūη, tēi khēiv nu khūmv* = der Tag ist noch lang, die können noch kommen. Potenciális értelemben: *tēis költ khēinat miv kaūnts kvet khūmv* = dies Geld könnte mir ganz gut kommen, (würde mir ganz gut kommen).

24. §. miəzη, (kfn. müezen) müssen.

Müssen-nel kényszerúséget, szükségességet fejezünk ki: *ī mūvz heit ins tōvf kē* = ich muss heute in das Dorf gehen; *to mūvz nū ā tiā hēakhūmv* = daher muss noch eine (kleine) Tür kommen. Tagadó mondatokban brauchen; sollen értelmében áll: *iər miəst net fuvtkē* = ihr müsst nicht fortgehen; *iər miəst tēis net fetsöülñ* = ihr müsst das nicht erzählen (ihr braucht...). Véleményt is fejezhet ki: *šaū laūη ist tēar net tō kvēst, tēar muvs štovrík kraūηk sei* = schon lange war der nicht da, der muss sehr krank sein; *tēar muvs vagy khaū net fül in khoupf haūm* = der kann nicht viel im Kopf haben (ist nicht klug). Feltételes mondat után: *vaūñ ī iam tēis kēm tarət, miəzət ī štovrík tūmm sei* = wenn ich ihm das geben würde, müsste (wäre) ich sehr dumm sein.

25. §. tevfn, (kfn. dürfen) dürfen.

Dürfen-nel lehetőséget, megengedetttséget, stb. fejezünk ki: *vaūñ iər prāf seit, tēvft ar ā mitkhūmv* = wenn ihr brav seid, dürft ihr auch mitkommen; *tēis tēvf šaū sei* = das darf schon sein (das ist schon möglich). Können-értelemben: *tēar is štovrík knux, tēar tēvf šaū trauf haū* = der ist star kgenug, der darf schon daraufhauen (kann schon...):

sou tēv̄fs nimv̄ laũŋ taun = so darf es nicht mehr lang dauern.

26. §. *tā*, (kfn. *tuan*) *tun*.

Tu-nal a *nyj-ban* a leggyakrabban a conj. praes. imperf.-ot fejezzük ki, ill. irjuk körül: *ī tarat tēis šaũ moxŋ* = ich würde dies schon machen; *ī tēt* vagy *ī tarat tēis haus kēan sēŋ* = ich möchte dieses Haus gern sehen. Infinitivus után nyomatékosságot fejez ki: *jā, oʋvətŋ tuvt ə šaũ* = ja, arbeiten tut er schon, de ezzel éppen azt akarjuk kifejezni, hogy nem éppen szorgalmas. Leggyakrabban inf. mellett fordul elő, ilyenféle mondatokban: *ēv̄ tuvt šaũ vidrum plān* = er weint schon wieder.

II. A FŐNÉV.

1. Nem, szám, eset.

27. §. **Nem.** — *Nyj.-unkban* nagyon sok főnév van, amelyeknek más a nemük, mint az irodalmi nyelvben. Ha ezeket a főneveket a *kfn.-tel* összehasonlítjuk, akkor láthatjuk, hogy számos *kfn. főnév* neme *nyj.-unk* egyes főneveinek a nemével megegyezik, míg az irodalmi nyelvben más nemük van.

1. **H i m n e m ü e k k é** lesznek *nyj.-unkban*:

a) mindazon főnevek, amelyek az irodalmi vagy a *kfn. nyelvben* nőneműek, és a *kfn.-ben* *him- és nőnemek* között mozognak: *vaũmpm̄* (*kfn.* Fwambe) Bauch;⁹ *putv̄* (*kfn.* butter m. f.) Butter; *šēl* (*kfn.* scheidel f.) Schädel; *tsvifl̄* (*kfn.* zwibolle m.) Zwiebel; *poustŋ* (*kfn.* phoste) Pfosten; *šlep* (*kfn.* schleppe f.) Schleppe; *krül* (*kfn.* grille m. f.) Grille; *tsēhŋ* (*kfn.* zēhe, zē f.) Zehe; *vits* (*kfn.* witze f.) Witz; *rots* (*kfn.* ratz, rate m. f.) Ratte; *haksŋ* (*kfn.* hahse, hekse f.) Bein; *fānūmpft* (*kfn.* sin. m., verstan verb.) Vernunft; *prām* (*kfn.* brame f.) Rand; *šloppm̄* (*kfn.* sleipfe f.) Pantoffel; *pēi* (*kfn.* bie, biene f.) Biene; *šneck* (*kfn.* snecke, snegge m.) Schnecke.

⁹ Schneller: Bayr. Wtb. II. 15 a 15; Schatz: Die Mua von Imst § 112.

b) olyan főnevek, amelyek a kfn.-ben him- és nőneműek lehetnek: *aūmbv* (kfn. eimber) Eimer; *uvelaup* (kfn. urlaup) Urlaub.¹⁰

c) a kfn.-ben és az ujf.-ben semlegesneműek, a mi nyj.-unkban azonban himneműek a következő főnevek: *hovn* (kfn. horn f.) Horn; *kātēs* Getöse; *poultsv* (kfn. bolster m.) Polster.

2. N ő n e m ü e k k é lesznek nyj.-unkban:

a) mindazon főnevek, amelyek az irodalmi vagy a kfn. nyelvben himneműek, és a kfn.-ben him- és nőnem között mozognak: *pfēāšņ* (kfn. phärsich m.) Pfirsich; *proxt* (kfn. bracht m. f.) Pracht; *huvstņ* Husten; *niātņ* (kfn. niet m., niete f.) Niete; *pokņ* Backen; *föülsņ* (kfn. velse m.) Fels; *ot-tār* (kfn. oter, otter m.) Otter; *paūņk* (kfn. banc m. f.) Bank; *šraūņgņ* (kfn. schranke m. f.) Schranke; *šlaūņv* (kfn. slange m. f.) Schlange.

b) olyan főnevek, amelyek a kfn.-ben nő- és semlegesnem között mozognak: *hōvēr* (kfn. hār f.) Haar; *rippņ* (kfn. rippe n.) Rippe; *vēit* (kfn. vette n.) Wette; *ēhēr* (kfn. äher n.) Ähre; *ovmūt* (kfn. armüete n. f.) Armut; *pēār* (kfn. ber, bere n.) Beere; *kšpuvēr* (kfn. spur, spür f. spor n.) Spur, *hā-māt* (kfn. heimück f. n.) Heimat; *špinvveitņ* (kfn. weppe, webe n.) Spinngewebe.¹¹

3. S e m l e g e s n e m ü e k k é lesznek nyj.-unkban:

a) mindazon főnevek, amelyek az irodalmi vagy a kfn. nyelvben himneműek, és a kfn.-ben him- és semlegesnem között mozognak: *maūnāt* Monat; *knēixl* (kfn. knochel, knöchel, m. n.) Knöchel; *heīnik* Honig; *mēintš* (kfn. mensche, mensch m. n.) Mädchen; *teōlvēr* Teller; *prāl* (kfn. brate m.) Braten.

b) olyan főnevek, amelyek a kfn.-ben nő- és semlegesnem között mozognak: *mōs* (kfn. māže f., mēž n.) Mass; *tsēitl* (kfn. zēdel f.) Zettel; *ksiht* (kfn. gesicht f.) Gesicht; *ēik* Ecke; *kvēvēr* (kfn. gewer f.) Gewehr.¹²

Vannak nyj.-unkban szavak, amelyeknek két nemük van pl. *mēintš* m. = Mensch, *mēintš* n. = Mädchen.

¹⁰ Riedl: A budaörsi német nyj. alaktana, 21. l.

¹¹ A. Schmeller: Bayr. Wtb. II. 675.

¹² H. Paul: Dte Gr. S. 74.

„*męintš-ę*“ azok a lányok, akik a 16. évüket már betöltötték. Ezzel szemben pl. Eleken (keleti frank dialektus) minden szolgáló lányt neveznek „*męintš*“-nek. Nálunk ez kitüntetés és a fiatal lányok büszkék erre a jelzőre.

28. §. Szám. — Nyj.-unkban, miként az irodalmi nyelvben is, egyesszám áll, ha egy dologról van szó, többesszám, ha több dologról van szó. De van nagyon sok nyj.-i szó, amelyek csak az egyesszámban, ill. a többesszámban fordulnak elő. Az irodalmi nyelvben nem fordul elő olyan sok egyes- ill. többesszámú főnév. Megjegyzendő még, hogy ezek a főnevek igen sokszor jelentésváltozást, vagy jelentésbeli árnyalati különbséget vonnak maguk után.

29. §. Singularia tantum:

1) a tulajdonnevek: *Resəvat*, *Pāmaki*, stb. határhelyek községünkben; *Taūni*, *Frantsi* stb. keresztnévek. Többesszám csak akkor lehetséges, ha ugyanazonnevű alanyokat foglalunk össze:¹³ *ti taūni sánt niks vēvt* = die Anton (heissen) sind nichts wert.

2) olyan főnevek, amelyekből csak egy létezik: *Sunv*, *Maū*, *Eətn* = Sonne, Mond, Erde stb.

3) olyan főnévpárok, amelyek közül az egyik is, meg a másik is külön-külön is előfordul, de párosan egy egységet alkotnak: *krunt unt paun* = Grund und Boden, különösen az anyag-, mérték- és fémelnevezések: *koult unt süvə* = Gold und Silber, stb.

4) az elvont főnevek: *fręit* = Freund, *freit* = Freude, *traurixkheit*; *i hop heit fül traurixkheit khot* = ich habe heute viel Traurigkeit gehabt.

30. §. Pluralia tantum:

1) minden főnév többesszámba kerül, ha olyan tulajdonnévről beszélünk, amely minden egyes tagjára nézve érvényes: *ti vēlpər sánt kuvt* = die Trauben sind gut (alle Trauben sind gut); *ti tsigeinv sánt švoəts* (ein jeder Zigeuner ist schwarz).

¹³ Erlacher: Satzbau der Sonnenberger Maa. S. 45.

2) egyes testrészek: *nōzn* = Nase, *koušŋ* = Schnauze, azután a következő főnevek: *āktŋ*¹⁴ = Akten, *auelōŋ* = Auslagen, *khoustŋ* = Kosten, *leit* = Leute, *öüten* = Eltern, *neŋŋ* = Nerven, *šlēi* = Schläge, és a nagy ünnepnapok nevei: *vēinoxŋ* = Weihnachten, *oustən* = Ostern, *pfīnŋkstŋ* = Pfingsten.

3) a páros testrészek, általában mindazon főnevek, amelyek párosával fordulnak elő: *heŋt* = Hände, *fīas* = Füße; *ovvašl* = Ohren, *aūŋ* = Augen, *hēvŋ* = Hörner (des Ochsen);

4) végül vannak olyan főnevek, amelyek a többes számban jelentésváltozást szenvednek: sing. *šrift* = irás, plur. *šriftŋ* = iratok; *krauat* = káposzta, *kreide* = Kräuter, mindenféle fű; *mei* Frau = mein Weib; *mei* Maū = mein Gatte; az utolsó két példában nem a szám, hanem a birtokos névmás *mei* okozza a jelentésváltozást.

31. §. Esetek használata. — Eset olyan értelemben, mint az irodalmi nyelvben, nyj.-unkban ritka. A főneveknél vagy egyáltalán nem, vagy csak ritkán találunk esetvégződéseket. Legtöbbször a névelő jelzi az esetet, amelyben a főnév áll, de sokszor a névelő is hiányzik. Egyes esetek egészen eltűntek, ezeket körülírással pótoljuk.

32. §. Nominativus. — Egyszerű mondatokban: *i pin ā puv* = ich bin ein Bube (Knabe); *təs trād is laūŋ* = das Getreide (Roggen) ist lang. A nominativus felkiáltásokban szabadon is állhat: *teifl* = Teufel, *eisl* = Esel, különösen olyan esetekben, amelyekben csodálkozás, szomorúság, együttérzés stb. jut kifejezésre: *ovmās khīnd, vos vēvtŋ seī muvde(r) iats moxŋ* = armes Kind, was wird seine Mutter jetzt machen; *ā šēini kšxt* = eine schöne (bedauerliche) Geschichte. A nominativust gyakran egy vagy több mondat előzi meg: *iats hot ə tās haus, ti fiŋer mit olās fekhaft, tēs is ā šēini viatšoft* = jetzt hat er das Haus, die Tiere mit allem verkauft, das ist eine schöne (traurige) Wirtschaft. Az ilyen mondatok után tulajdonképpen értelmező áll. Különösen gúnyos értelemben

¹⁴ V. ö. Riedl: id. m. 22. §.

áll ez az appositio: *tæs juŋi māl haŋm sə in tianst kšikt unt ti oltŋ tån tahām ǫvǫvtn, tēis muvs ā šēini ǫvǫvtn seī* = das junge Mädchen haben sie in Dienst geschickt und die Alten arbeiten zuhause, dass muss eine schöne Arbeit sein. Nominativus áll a közmondásokban: *ǫlnt kuvt, olas kuvt* = Ende gut, alles gut. Infinitivus is állhat nominativusként (verbum substantivum): *tæs heər unt hī lāfm is khā lēm* = das Her- und Hinlaufen ist kein Leben. Kiegészítő értelemben áll a nominativus ilyen kifejezések mellett: *mōs štē, ēitvos lēvne* stb. pl. *tū muvst mōs štē* = du musst als Mass stehen; *ēv lēvnt šneider* = er wird Schneider; azután bleiben és sein igék mellett: *ēv is ān eisl unt plēipt āvnr* = er ist ein Esel und bleibt einer. A nominativus gyakran a gen. partitivust helyettesíti: *tuvt štēt ā klās foul vovsē* = dort steht ein Glas voll Wasser; *ā simbl foul vāts* = ein Strohkörbchen voll Weizen.

A nominativushoz számíthatjuk a vocativust is. A különbség a kettő között csak a hangsúlyozásban áll: *muved(r) kepts mæ vōs* = Mutter, gebt mir was.

33. §. Genitivus. — A genitivus azon eset, amely a nyjban csak néhány esetben, kifejezésben fordul még elő. Különböző értelemben állhat. A lanyi értelemben: *in kouts naŋmē keimē holt fuvt* = in Gottes Namen gehen wir halt fort; *meintšnskhind, vōs hostŋ kmoxt.* = Menschenskind, was hast denn gemacht? *tæs noxpvskhind is tō kvēst* = das Nachbarskind ist da gewesen: *sou sānt holt ti tovfskhindv* = so sind halt die Dorfskinder; *sou ā teiflsmuvedv* = wie die Mutter des Teufels; *tō vovr amol ā kheīnikstouxtv* = da war einmal eine Königstochter. — Jelzői értelemben: *keistan sānt ti hevmaūnišv khindv tō kvēst* = gestern waren die Kinder Hermanns hier; *tēis is šaū űngarišv houtv* = das ist schon der Hotter der Ungarn. — Tárgyi értelemben: *tēis is kovniks, tēis is net amol tæs rēin vēvt* = das ist nichts, das ist nicht einmal das Reden wert; *tēar is pol haūndlsfetiḡ* = der wird mit dem Geschäft bald fertig sein. — Birtokos genitivus: *tæs šmīdiši haus is net kuvt kēpaut* = das Haus des Schmieds ist nicht gut gebaut; *tæs notārifölt pēovvtn ti tovfsleit* = das Feld des Notars bearbeiten die Dorfleute. E l-

liptikus fordulatokban:¹⁵ *tēi is ti teiflsmuēdv* = das ist die Mutter des Teufels. Őnálló, megmerevedett, i d ő h a t á - r o z ó i formák: *ōmts keimv špotsian* = am Abend gehen wir spazieren; *noxts is tō niks tsan moxŋ* = in der Nacht ist hier nichts zu machen. *kleixər tseit hot ə ksoxt, tēs ə khūmv vēv* = zu gleicher Zeit hat er gesagt, dass er kommen wird; *tōks tuv ə šlōfm, vōül ə noxts voxtŋ muvs* = beim Tage schläft er, weil er in der Nacht wachen muss.

34. §. A genitivust pótolhatják:

a) legtöbbször praepositio: *ti fixər in tein haus sãnt olã krēpiãt* = die Tiere in diesem Haus (dieses Hauses) sind alle krepirt; *ti leit fvn tein tovf sãnt ā khūmv* = die Leute von diesem Dorf (dieses Dorfes) sind auch gekommen; *ti tiãl foen tein haus hãum sv rauskhēipt* = die Türen von diesem Haus (dieses Hauses) haben sie herausgehoben; *tēar hot heit net in vūlŋ fuvtkē* = dessen Wille ist heute nicht fortzugehen.

b) a dativus (dativus possessivus), de ebben az esetben a dativus mindig birtokos névmással van összekötve: *mei muēdv iãrv tiãxl is švoets* = meiner Mutter ihr Tuch (das Tuch meiner Mutter) ist schwarz; *tēi leit iãrv khiv sãnt fett* = dieser Leute Kühe sind fett (in gutem Fleisch); *ī hop khēãt, tēs tein pruvdv(r) sei sū kštovrem is* = ich habe gehört, dass deinem Bruder sein Sohn gestorben ist. Praepositio után, amelyek dativussal állnak, szintén nagyon gyakori ez a szerkezet: *in mein pruvdv sei haus sãnt mein fodv sei khiv* = in meines Bruders seinem Haus sind meinem Vater seine Kühe (die Kühe meines Vaters); *ivã tein fuas teina švēistv(r) is unsen noxpv sei vōŋ kfoen* = über den Fuss deiner Schwester ist unserem Nachbar sein Wagen gefahren. A birtokos névmást meg is kettőztetik: *fvn tein fodv sein költ kriãxt ēv niks* = von deinem Vater seinem Geld bekommt er nichts.

Dativus és accusativus áll genitivus helyett wegen praepositio mellett: *vēŋ miēv khãust fuvtkē* = wegen mich kannst (schon) fortgehen; *vēŋ tãn költ hod v si nuv kheirãt*

¹⁵ Ehrlicher: Satzbau der Sonnenberger Maa. S. 51.

= wegen dem (des) Geld(es) hat er sie nur geheiratet. *vēŋ ti khinde(r) khaūm v nindēšt hikē* = wegen die (der) Kinder kann man nirgends hingehen; *vēŋ ti huvstŋ khaūm v šaū in di šul kē* = wegen den (des) Husten(s) kann man schon in die Schule gehen.

35. §. Dativus. — A nyj.-ban gyakran nagyon nehéz a dativust az accusativustól megkülönböztetni, mivel a kiejtésben az esetvégződéseket nem választják el egymástól élesen. Dativus igékkel kapcsolatban ritkábban fordul elő, mint az irodalmi nyelvben, mert vannak igék, amelyek a nyj.-ban nem használatosak. Ettől eltekintve nyj.-unk a dativus használatában csak néhány sajátossággal bír: *təpōvm v* = erbarmen, *mi v təpōvmt tēar ovmi kheə* = ich erbarme mich des armen Kerls; *lōzn* = lassen, *lōz iam toux ēzn!* = lass ihm (ihn) doch essen! *lēvn v* = lernen, *ī lēvn tə trēišŋ* = ich lehre dir (dich) dreschen. Ha a dativus névmás (du gibst *mir* die Hand), akkor birtokos névmás áll dativus helyett, kb. ugyanazzal a jelentéssel. A nyj.-ban nem használják ezt a birtokos szerkesztést, de a dativust egy második birtokos névmással nyomatékosítják (du gibst mir deine Hand).

A dativusnak ezen kapcsolata a birtokos névmással nem visszaható igék mellett a kiindulópontja a genitivus possessivus körülírásának a dativus által, amiről 54. §. b) alatt tárgyaltunk.

Megemlítendő még a dativus ethicus, amelynek a segítségével a beszélő úgyszólván csak a hallgató figyelmét, érdeklődését akarja mondanivalójával felkelteni: *tēar kēt tier vīdrum tsruk* = der geht dir wieder zurück. *tēar treipt tier šaū aus ti khiv* = der treibt dir die Kühe schon hinaus (weiden).

36. §. Accusativus. — Az accusativust népiünk aránylag elég sok formában és viszonyban használja. Azok az igék azonban, amelyek az irodalmi nyelvben accusativust vonzanak, nyj.-ukban természetesen legnagyobbbrészt hiányzanak. Mindazonáltal megemlítendő két ige, amelyek acc.-t vonzanak: *koustŋ* és *qūkē*. (kosten és angehen). *koustŋ* célt fejez

ki: *tēis haus koustat mir tausnt pengō* = dieses Haus kostet mir tausend Pengō; *tēis khoustat mir niks* = das kostet mir nichts; *aūkē* acc.-sal, de dat.-sal is állhat: *tēis kēt ləm koeniks aū* = das geht ihn vagy ihm gar nichts an.

Lokális acc. mozgást jelentő igék, mint pl. reiten, fahren, gehen stb. mellett áll: *tein vēx pin ī šaū āmol kaūņe* = diesen Weg bin ich schon einmal gegangen; más igéknél az acc. nemcsak a helyet jelöli meg, amelyre a cselekmény vonatkozik, hanem az elmúlt időt is: *tein kaūntsən vēx hot ə kfleint* = den ganzen Weg (während der ganzen Zeit) hat er geweint. **A temporális acc.** kifejezi azt az időtartamot, amely alatt valami történik, anélkül, hogy felölelné az egész időtartamot, sőt olykor csak egy részét jelenti: *tēis joē is fül kvoksn* = dieses Jahr (in diesem Jahr) ist viel gewachsen. Kifejezi azonkívül az időtartam alatt végbement cselekményt is: *tēi tseit is ēv rihter kvēst* = diese Zeit (zu dieser Zeit) ist er Richter gewesen.

Kettős acc. szintén használatos nyj.-unkban: *tein hast mē ān šlextn maū* = man heisst ihn einen schlechten Mann; (heissen különben schimpfen értelemben is állhat). *ēv hot mī mā klēnt* = er hat mich mähen gelernt; *oləs hot ə ferukt kmoxt* = alles hat er verrückt gemacht.

III. MELLÉKNEV.

37. §. Ragozatlan semlegesnemű melléknevek. — A melléknevet nem ragozzuk, ha s-re végződik és semlegesnemű főnévre vonatkozik, mint pl. *krōs* = gross: *šaū vī ā krōs haus* = schau was für ein grosses Haus. De az ō-végződésű mellékneveknél is gyakran hiányzik az esetrag: *tēis is ā folš mal* = das ist ein falsches Mädchen; *kip mir ā friš vosv* = gib mir ein frisches Wasser.

Ez a két szó *trum* és *lakl*, amelyek nagy (gross) jelentésének felelnek meg, szintén ragozatlanok maradnak semlegesnemű főnevek mellett: *sou ā lakl khind* = so ein grosses Kind; *sou ā trum prout* = so ein grosses (Stück) Brot; *trum* legtöbbször darab (Stück) értelemben áll, *lakl* főnévként is állhat, gúnyos értelemben: *tēis is lakl* = das ist ein Lüm-mel.

38. §. Főnévileg használt melléknevek.

A mellékneveket gyakran főnévként használják. A melléknevek főnevekké lesznek: 1) *ö n t u d a t l a n u l*, azáltal, hogy egy alanyi vagy tárgyi fogalmat magasabb, általánosabb fogalommal helyettesítünk: *heít keimø ins krieni* = heute gehen wir in das Grüne (in den Wald); 2) *t u d a t o s a n*, azáltal, hogy egy fogalmat, amely elménkben lebeg, elfojtunk magunkban:¹⁶ *keistæn hot ti muðv(r) ā klās kriæxt* = gestern hat die Mutter ein Kleines (Kind) geboren. Az előbbi példában az erdőt helyettesítjük a „zöld“-séggel, az utóbbi példában pedig a gyermek lebeg szemeink előtt.

39. §. **Himnemű melléknevek:** *heít khūmt tær oldi net hām* = heute kommt der Alte (Vater) nicht heim; *mei oldi is fuetkaūnø* = meine Alte (Weib) ist fortgegangen; *kip hēø ān aūndøn vei, tær is ā slextor* = gib her einen anderen Wein, dieser ist ein schlechter.

40. §. **Nőnemű melléknevek:** *pas auf, sunst kriæxt ā linki* = gib acht, sonst kriegst eine Linke (Orfeige); *tē is ā sou ā heilixø* = die ist eine sehr Heilige (fromme Frau).

41. §. **Semlegesnemű melléknevek:** *tēi haūm tæs peiriši net kēæn* = die haben das Bäuerische nicht gern; *vū izn tæs klākhokti* = wo ist das Kleingehackte (Holz); *heít is suntoχ, heít tsivæχ ī tæs švoetsi aū* = heute ist Sonntag, heute ziehe ich das Schwarze (Kleid) an; *sou ān opkšouzønæs tsivæχ ī nimø aū* = solch ein Abgeschossenes (Kleid) zieh ich nimmer an.

42. §. Jelzői melléknév.

Nagyon sok melléknév van, amelyek nyj.-unkban nem mint ilyenek használatosak. Ilyenek pl. a vagyont, birtokot jelentők, azután aufmerksam, folgsam, lügenhaft, träumerisch stb. melléknevek.¹⁷ *ī prauχ tein noxpø sei fölt net* = ich bedarf deines Nachbarn Feldes nicht; *tēær past auf vī ā haftlmoæø* = der ist sehr pfiffig.

¹⁶ Oskar Weise: Syntax der Altenburger Mua. S. 45.

¹⁷ Oskar Weise: Syntax der Altenburger Mua. S. 49.

43. §. Melléknévi igenév.

A part. praes.-ből -ig képzővel képzett melléknevek csak mint mell. igenév fordulnak elő: *tēis is ā lepēintiks khind* = das ist ein lebendiges Kind; *rēxts és links is; ēv is rēxt rēxts, si is links; liņkstotšv* az az ember, aki balkezét használja ott, ahol más ember a jobbkezét, balkézzelel eszik, iszik stb. Krank, schlecht, satt, voll stb. szintén mint mell. igenév használatosak: *six krauņk ovvētņ* = sich krank arbeiten. Vanak esetek, amikor a mell. igenévet nem mondjuk ki: *ēv vēvt šaū vēvn* = er wird schon werden (gesund); *tēar štöült si nuvr sou* = der stellt sich nur so (dumm). Ha a melléknév felsőfokban áll, akkor ugyanazok a szabályok, mint az irod. ny.-ben: *ūntv eiņ is tēar tār šēinsti* = unter euch ist der der schönste; *eiņgv rous is ām šnōlstņ kloufņ* = euer Pferd ist am schnellsten gelaufen. A mell. igenév gyakran feltételes mondat helyett áll: *tēv vėi is friš kuēt* = dieser Wein ist frisch gut (wenn er frisch ist). *khvts kfōlt mivr peisv ti hoūsņ vī laūņ* = kurz gefällt mir die Hose besser, als (wenn sie)lang (wäre).

Két melléknév megállhat egymás mellett, a nélkül, hogy und-dal kellene őket összekapcsolni: *tēar maū hot ān laūņv vėisņ povt* = dieser Mann hat einen langen, weissen Bart. Ha azonban a melléknevek mint állítm. kiegészítők állanak, akkor mindig und-dal kapcsoljuk össze őket: *tēis haus is toux houx unt šei* = dieses Haus ist doch hoch und schön; *tein vūl ī net, tēar is ovrem unt klā* = den will ich nicht, der ist arm und klein. Ha a melléknév két főnév tulajdonságát fejezi ki, akkor mindegyik főnévhez külön-külön kitesszük: *kip hēv tās friši prout unt tən frišņ vėi* = gib her das frische Brot und den frischen Wein.

44. §. A melléknév fokozása.

A melléknév fokozása legtöbbször schrecklich, ganz, stark stb. h a t á r o z ó k k a l történik. Az irod. ny.-ben használatos fokozást úgyszólván sohasem használják: *tār puv is štovrik tum* = der Knabe ist sehr dumm; *in volt is šreikliņ finstar kvēst* = im Wald war es schrecklich finster; *tēi ovvēt host kaūnts kuēt kmoxt* = diese Arbeit hast ganz gut gemacht; *ti vėtņ is šaū kuat truke* = die Erde ist schon gut

(sehr) trocken. Ezek a határozók: schrecklich, gausam stb. eredetileg csak a nyj.-okban voltak meg. Csak a XVIII. század elején kerültek az irod. ny.-be, amikor Bodmer és Breitinger hangsúlyozta, hogy a néptől kell kiindulni és a népies kifejezéseket fel kell venni az irod. ny.-be. Ezekről a szavakról már Schottel is irt.¹⁸

A melléknév fokozására összetételek is szolgálnak: *maūstōt* = ganz wie gestorben, *koulŋšvoovts* = kohlen-schwarz; *seī pokŋ sânt feirrōut* = seine Backen sind feuerrot; *seī heint sânt eiskhōult* = seine Hände sind eiskalt. A melléknévet még két melléknévvel is fokozhatjuk, úgy, hogy und-dal kapcsoljuk össze őket: *tār oker is krōs unt prāt* = der Acker ist gross und breit; *ī pin fiks unt fevtix* = ich bin ganz fertig. A melléknév fokozására a melléknév ismétlése is szolgálhat:¹⁹ *īvts sânt sv in ān krōsŋ volt khūmv* = jetzt sind sie in einen grossen, grossen Wald gekommen. Ez az ismétlés nyj.-unkban nagyon kedvelt és a mesélésnél nem maradhat el. Nagyon kedvelt formája nyj.-unkban a fokozásnak az is, hogy a melléknévnek megfelelő hasonlatokat mondanak *tēar is sou krōs vī ān ölfaut* = der ist so gross, wie ein Elefant; *meī pruvdø(r) is, sou štovrik vī ā pifl* = mein Bruder ist so stark, wie ein Büffel.

IV. NÉVMÁS.

45. §. Személyes névmás. — A személyes névmás sok esetben megrövidül, különösen ha hangsúlytalan: *kipŋ hear* = gib ihn her; *lōzŋ kē* = lass ihn in Ruhe. Nagyon gyakori, hogy a személyes névmás elmarad: *hopt əs ksoxt, tvs ī net khūm* = hab't (ihr) es gesagt, dass ich nicht komme? Ha azonban a személyes névmás hangsúlyos, akkor nem marad el. Ez leggyakrabban kérdő mondatokban fordul elő: *is ə šaū hām khūmv* = ist er schon nachhause gekommen? — *jā ēv is šaū hām khūmv* = ja, er ist schon nachhause gekommen. A visszaható névmás inf.-sal kapcsolatban elmarad,

¹⁸ Schottel: Ausführliche Arbeit von der Teutschen Hauptsprache. 1665. S. 780.

¹⁹ Gerlach: Intensiva und Inkrativa in ihrem Verhältnis zu einander. Leipzig, 1869. S. 84.

ha az inf. imp. értelemben áll: *iəts is khā tseit, vōšŋ kšvint* = jetzt ist keine Zeit, (ein jeder soll sich) schnell waschen! A kettős személyes névmás, ill. a személyes névmás kétszer egymásután kimondva, fokoz: *tū, tū pist šaū tər exi* = du, du bist schon der Echte. Ezen két sz. nvm. közül az egyik elül, a másik hátul is állhat: *tū šlextər tū* = du Schlechter du! Az imp.-ban nem szokott hiányozni a sz. nvm., a praesens, felszólítás ezáltal nyomatékosabb lesz: *kē tū fuət!* = geh du fort! Ha társaságban az egyik a másiktól akar valamit kérni, akkor mindig kiteszi a sz. nvm.-t is, mégpedig mindjárt a mondat elejére, vagy a megszólított személy neve után: *tū, kip amol hēər ti flōšŋ!* = du, gib mal her die Flasche! *štēifl, tū lōz mī tōux in ruv* = Stefan, du lass mich doch in Ruh! Kettőztetésnek foghatjuk fel azon jelenséget is, amikor a ragok kétszer vannak kitéve: *opst tū khaūst, tēis vāz i net* = ob du kannst, das weiss ich nicht; *opt iər khūmt vēvmē šaū sēŋ* = ob ihr kommt, werden wir schon sehen.

A sz. nvm. dativusa imp.-sal kapcsolatban bizonyos nyomatékos jelent: *kip mē oxt af ti khīndv* = gib mir acht auf die Kinder! *lōz tēin heit miə(r) net fuətkē* = lass den heute mir nicht fortgehen! A megelőző mondat sz. nvm.-a előre jelezheti a köv. mondat alanyát: *ī hop iəm šaū kēm, tēin šlextŋ khēvl* = ich habe ihm schon gegeben (Schläge), dem schlechten Kerl! Ilyen mondatokban a hangsúly az *ī*-n (ich-en) van, legtöbb esetben gúnyolódásról, csipkelődésről stb. van bennük szó.

46. §. Megszólítás.

Nyj.-unkban a megszólításban *tū* = du, *iər* = ihr, *sēi* = sie, *ēis* = ihr, *iənv* = sie, *eŋk* = euch használatos. A *tu* = du-t olyan személyek használják, akik egykoruak, vagy nincs nagy korkülönbség köztük és jó barátok. A gyermekek szüleiket sohasem du-val szólítják meg. Már kiskorukban tudják, hogy szüleikhez és az idősebb emberekhez *ēis*-t, ill. *iər*-t (ihr-t) kell mondaniok. Tekintélyes személyeket *sēi* (Sie)-vel szokás megszólítani: *heər lērvē, sēi soulnŋ sou khuev seŋ miə(r) ā pivxl kēm* = Herr Lehrer, sie sollen so gut sein mir ein Buch (zu) geben. Ha az egyszerű paraszt nagyon udvarias akar lenni, akkor *sēi* = sie helyett *iənv* = ihnen-t

használ, ami tulajdonképpen dat.: *sānd sēi ā vidrum hām khūmv, ī hop lanv šaū laūη net ksēη* = sind sie auch wiederum nachhause gekommen, ich habe sie schon lange nicht gesehen. Az *eīηk* = euch használata szintén ilyen, de sokkal általánosabb, elterjedtebb alak. Szintén dat., mint az *lanv*, de lehet acc. is: *fodv, ī hop eīηk af tār vizη ksēη* = Vater ich habe euch auf der Wiese gesehen; *eīηk is olās āns* = euch ist (es) alles ein.

47. §. Semlegesnemű əs.

A semlegesnemű əs a nyj.-ban nagy szerepet játszik. Így mindenekelőtt alanyként áll a személytelen igéknél, mi-ként az irod. ny.-ben is: *əs rēηt šaū* = es regnet schon; *əs trepflt* = es tröpfelt. De tárgyként is állhat: *tū vēvst əs net mēv(r) laūη fuvtmoηη kheīnv* = du wirst es (dein Leben) nicht mehr lang fortführen können; *khaūnst əs sēη, vōs ī mitkmoxt hop* = kannst es (die Schwierigkeiten) sehen, was ich mitgemacht habe!

48. §. A személyek felcserélése.

A személyeket nyj.-unkban gyakran felcserélik. Így áll pl. 2. sz. helyett 3. sz., mégpedig az ált. alany m a n-al kapcsolatban: *vī khaū mv sou tum sēi* = wie kann man (kannst) so dumm sein? Egyesszám 1. sz. helyett többesszám 1. sz. áll: *heīt haūmv vidrum kuvt kšlofη* = heute haben wir (ich) wiederum gut geschlafen; *iəts vōvmv in kölər* = jetzt war ich im Keller. A man (*mv*) ált. alany helyett inkább az ind. praes. plur. 3. sz. használatos: *sī klaūm tvs tēis nuvr sou leiηt kēt* = sie (man glaubt) glauben, dass dies nur so leicht geht; *sī haūm ə fuvtkšikt* = man hat ihn fortgeschickt.

49. §. A nemek felcserélése.

A nemek felcserélése sem ritkaság nyj.-unkban. Külö-nösen akkor következik be ez az eset, amikor a természetes és a grammatikai nem keresztezi egymást. M ä d c h e n pl. természeténél fogva nőnemű, grammatikailag azonban sem-legesnemű. Ritkaság számba mennek azok az esetek, amikor a névmások vagy más szavak a grammatikai nemet követik: *təs māl hot ksoxt, tvs si net fuvtkē tēvf* = das Mädchen hat

gesagt, das sie (es) nicht fortgehen darf. A névmás, ha főnevet helyettesít, mindig a természetes nemet követi: *sī khūmt šaū* = sie (das Mädchen oder das Weib) kommt schon. *təs veib hot ksoxt, təs sī iərv tiəxl fəlvōn hot* = das Weib hat gesagt, dass sie (es) ihr Tuch verloren hat.

A személyes nvm. gen.-a csak ritkán fordul elő, akkor is ebben a kifejezésben *ūnsər ānər* = von uns einer, tehát gen. part. értelemben. Nyj.-unkban manapság satt, genug stb. melléknevek után nem gen. áll, hanem acc. *ī hop in sott* = ich habe ihn (a kfn.-ben ich bin seiner)²⁰ satt.

50. §. Birtokos névmás.

Nyj.-unkban használatos birt. nvm.-ok a köv. *mēi, tēi, sēi, unsv, ęhęę, iərv, iənv*. Használatuk eltérő az irod. ny.-étől. Névelővel sohasem állanak pl. hogy der Rock ist der meine, (meinige), hanem vagy névelő nélkül: *tēər rouk is mēinər*, vagy egyszerűen *gehören*-nel fejezik ki a birtokviszonyt: *tēər rouk khēət iəm*. *Gehören* legtöbbször a személyes névmás dativusát vonzza, de a sz. nvm. helyett a birt. nvm. dat.-a is állhat: *tēər rouk khēət iəm* vagy *sēi*. A birtokviszony kifejezésére gen. helyett itt is dat. állhat. (dat. poss. v. ö. 34. §. b.): *mēin fodv(r) sēi haus haūm sv fekhaft*: meinem Vater sein Haus haben sie verkauft; *tēin oltņ maū sēi fölt is šēi kokət* = dem alten Mann sein Feld ist schön geackert.

A birt. nvm. gyakran kellemetlen esemény, részvét stb. kifejezésére szolgál: *ī hops iər hundvtml ksoxt, unt teini Līzl hot net aufpast* = ich hab's ihr hundertmal gesagt und deine Lisl hat nicht aufgepasst (hat nicht gefolgt); *mēi Mixl, vōs vevtn mit tein kšēn!* = mein Michl, was wird mit dem geschehen! Ilyen kifejezésekben a birt. nvm. magát a főnevet is, amelyre vonatkozik, pótolhatja: *vaūn tēi fodv(r) hām khūmt, kriəkst šaū tēini!* = wenn dein Vater nachhause kommt, dann kriegst schon deine (Ohrfeige); *tēər sok is švār, tēər hot sēi oxtsik* = dieser Sack ist schwer, der hat seine achtzig (Kilogramm).

²⁰ Paul: Prinzipien S. 204.

51. §. Kérdő névmás.

Kérdőnévmásaink a következők: *vēvr*, *vōs* = wer, was; *vöülər*, *vöüli*, *vöüles* = welcher, welche, welches; *vōs frānər*, *vōs frāni*, *vōs frān* = was für einer, was für eine, was für ein. A *vēvr*, *vōs* gen.-a sohasem használatos, helyette *vēim*, a *vēvr*, *vōs* dat.-a és a birt. nvm. áll: *vēim seī haus isη tēis* = wessen Haus ist denn das? A birt. nvm.-t a gehören ige is pótolhatja: *vēim khēatη tēis fölt* = *vēim seī fölt isη tēis*? A határozói névmás, azaz egy praepositio összekapcsolása valamely kérdőnévmással, nyj.-unkban nem fordul elő.²¹ e helyett a praepositio egyszerűen a kérdőnévmás elé kerül: *mit vōs* = womit, *in vōs* = worin, *tsəvōs* = wozu stb.: *mit vōs hostη kvēizlt* = womit hast du gemeisselt? *tsəvōs khēatη tēis* = wozu gehört das? *in vōs hostη kvōšη* = worin hast gewaschen? *Vöülər* és *vōs frānər* leginkább felváltva fordulnak elő. *Vöülər* legtöbbször olyan kérdőmondatok elején áll, amelyekre vonatkozólag nem tudjuk, vagy nem is fogjuk tudni a feleletet: *vöülər hotη tēis kmoxt* = wer hat das gemacht? *vöülər vēvtη heit ēzη troη kē* = welcher wird heute das (Mittag-) Essen tragen? *Vōs frānər* kérdőmondat elején ritkábban szokott állni. Leginkább olyan kérdőmondatoknál szokott állni, amelyekkel valami tulajdonság, minőség után kérdezőnk: *vōsfrā eipfl sānt tēis? sānt sv kvēl?* = was für Äpfel sind diese? sind sie gut? *vōsfrā meīnər sāntη tō kvēst* = was für Männer sind denn da gewesen? *vōsfrā* itt ebben a mondatban tulajdonképpen többes szám 1. személy, ami mindenesetre érdekes jelenség.

A *vōs* kérdőszó gyakran *warum* helyett áll: *vōs khūmtη iər šaū vidrum tohēər* = warum kommt ihr denn schon wiederum hierher? *vōs štreits iər?* = warum streitet (zanket) ihr? De mellékmondatokban már *warum* áll: *ī hops ksoxt, vovrum ī net khūmē pin* = ich hab's gesagt, warum ich nicht gekommen bin. *vōs* elliptikus mondatoknál is áll: *tar teifl vās vōs tēər kmoxt hot* = der Teufel (also niemand) weiss was er gemacht hat. A *vōs*-nak kérdőmondatokbeli helyzetére vonatkozólag megjegyzendő még: a *vōs* maga a kérdőmondat végén áll, ha azonban első helyen áll

²¹ Josef Schiepek: Satzbau der Egerländer Maa. II. 29.

az ige és utána a kérdő-ill. mutató nvm., akkor az egész kérdőmondatnak tagadó értelme van pl.: *is tēis ā ā khunst, vōs?* = nein, dass ist keine Kunst. Ha első helyen áll a nvm. és utána az ige, akkor a kérdőmondatoknak igenlő értelme van pl.: *tēis is ā veī, vōs?* = jawohl, das ist ein (guter) Wein.

Ha valaki valakinek valami érdekeset akar mondani, akkor *māst vōs*-sal vezeti be: *māst vōs? iēts keīmē ins mozi* = weisst was? jetzt gehen wir ins Kino. Gyakran elhagyják a főmondatot és a mellékmondatot azután *vōs*-sal vezetik be: *vōs ī mit teīn mī ēāχēn muēs* = (ihr glaubt nicht) was ich mich mit diesem (Kind, oder Sohn usw.) ärgern muss! Fügő kérdésben a kérdőszó után rendszerint a dass kötőszót is kiteszik: *ī khaūmē tēis net foštōūlŋ, voerum tēs ēv net khūmē is* = ich kann mir es nicht vorstellen, warum (dass) er nicht gekommen ist; *ī vās net, vī tēs tēis kšēŋ hot kheīnē* = ich weiss nicht, wie (dass) dieses geschehen konnte. Ha hiányzik a főmondat, akkor is a kérdőszó után kerül a dass kötőszó: *voerum tēs tēar kraūŋk voen is* = warum (dass) dieser krank geworden ist, (weiss ich nicht).

52. §. Vonatkozó névmás.

A köv. vonatkozó névmások használatosak: *tēar, tēi, tēis* = der, die das; *vēv, vōs* = wer, was. A vonatkozó névmás legtöbb esetben wo (*vou*)-val van összetéve.²² *tēarvou lust hot khaū khūmē* = der Lust hat, kann kommen. A kfn. swēr hiányzik nyj.-unkban. A *tēar* gyakoribb mint a *vēv*. *tēs fölt, tēisvou tū khaft host, voe pūliχ* = das Feld, das du gekauft hast, war billig; *ā nōv is tēar, tēar sou špōt hām kēt* = ein Narr ist der, welcher so spät nachhausegeht.

A dat.- és az acc.-nak ugyanazon a lakja van, csak a mondat értelme mondja meg, hogy melyik esetről van szó: *tēar maū, teīn tu in vōŋ kēm host* = der Mann, dem du den Wagen gegeben hast; A gen. helyett dat. poss. + birt. nvm. áll: *tēar hūnt teīn seī kaušŋ kēpluēt hot* = der Hund, dem seine (dessen) Schnauze geblutet hat; a gen.-t még körül is írhatjuk: *teīn ok'v, vu tār vāts olē joer tsukrunt kaūŋē is, teīn haūmē fekhaft* = den Acker, wo der (dessen) Weizen

²² V. ö. Riedl: id. m. 65. l.

alle Jahr zugrundegegangen ist, den haben wir verkauft; *ti tier, vu ti šnōlŋ rōkēprauχŋ is* = die Tür, deren Klinge heruntergebrochen ist.

A vonatkozó nvm erősítésére *touχ* (doch) és *holt* (halt) szolgál: *vēer teīn šuft kheīnt, tēar vēets touχ vizŋ, tēs mē iam net fētraun tēvf* = wer den Schuft kennt, der wird's doch wissen, dass man ihm nicht vertrauen darf; *unsv(r) fōdø(r) hot holt kēvn kētrunkŋ* = unser Vater, der hat halt gern getrunken. Olykor a vonatkozó mellékmondát nem fűgg annyira a főmondattól: *tō is fül tsən sēŋ, tēar költ hot* = hier ist viel zu sehen (für den), der viel Geld hat. A főmondát el is maradhat: *jā, vēer holt kšpōvt hot* = ja, wer halt gespart hat.

A wer, was-t föl is cserélik, mégpedig úgy, hogy a wer-nek der és a was-nak das felel meg: *vēar net khūmv is, tēis vōvr holt mēi Sepł* = wer (der) nicht gekommen ist, das war halt mein Seppl; *ēv hots net kriəxt, vōs iam fēšproxŋ haūm* = er hat es nicht bekommen, das man ihm (doch) versprochen hat. A semlegesnemű was-t nemcsak semlegesnemű névmásra vagy melléknévre vonatkoztatva használják, miként az irod. ny.-ben, hanem semlegesnemű főnevekre is: *tās fīχ, vōs nuv tsən fēkhāfŋ is, muvs fēkhāft vēvn* = das Vieh, welches nur zu verkaufen ist, muss verkauft werden. Was so viel értelemben is állhat: *ēv hot kovvvt, vōs ə nuv(r) hot kheīnv* = er hat gearbeitet, was (so viel) er nur konnte.

53. §. Mutató névmás.

A mutató névmások közül *tēar, tēi, tēs* használatos. Genitivusuk nem fordul elő, e helyett dat. poss. áll, mégpedig a mut. nvm. dat.-a és a megfelelő birt. nvm. *teīn maū sei huvt is šēīnv, vī teīnv* = der Hut dieses Mannes ist schöner, als deiner; *teīn sei okvr is krēsər* = dessen Acker ist grösser. A dieser, -e, -es-nek nincs megfelelő nyj.-beli alakja. Semlegesneme olykor-olykor előfordul: *tēisəs haus khēvt miər* = dieses Haus gehört mir. A gen. még a köv. kifejezésekben fordul elő: *tesvēŋ* = deswegen, *tesholb* = deshalb. Jener, -e, -es sem fordul elő, helyette *sōln* áll (solcher, -e, -es-ből): *sōln maū tarət ī ā kēvn sēŋ, tēar tēis kmoxt hot* = jenen Mann

möchte ich auch gern sehen, der das gemacht hat; *söülñ tōχ in tēñ tēis kšēñ is, khaūri net fēkēzñ* = jenen Tag, in dem das geschehen ist, kann ich nicht vergessen.

Az ufn. derselbe, die~, das~-nek nyj.-ban *tēarsölvi, tēi~, tēis~* felel meg. Ez a mutató nvm. mint melléknév, fő-név és igei névszó használatos: *mēl pruvdē hot tēissölvi kvaūnt vī ī* = mein Bruder hat denselben Anzug, wie ich; *tēarsölvi hot tēis ksoxt* = derselbe hat das gesagt; *tēar štouf is tēarsölvi, vī mēinēr* = der Stoff ist derselbe, wie meiner.

Selber-nek megfelelő alakja *sölvēr: ī vēv šaū tēis sölvēr moχñ* = ich werde das schon selber machen. Selber helyett gyakran allein (*ālā*) áll, ugyanolyan jelentésben: *əs is fül pēisēr, vaūñ ī tēis ālā moχ* = es ist viel besser, wenn ich das allein mache. Selber-nek más nyj.-beli alakja *sölpst: ī sölpst kaūs net moχñ* = ich selbst (selber) kann's nicht machen. Solcher, -e. -es-nek *souliχēr, souliχi, souliχs* felel meg: *souliχēr maū soul miēr net reikhūmv* = (ein) solcher Mann soll (mir) nicht hereinkommen; *souliχi muvdē is khā muvdē* = (eine) solche Mutter ist keine Mutter; *souliχs fölt is tās ōkēñ net vēvt* = (ein) solches Feld (Acker) ist des Ackerns nicht wert. *souāñēr, souāni, souās* mint vonatkozó nvm. is használatos és ilyenkor a határozott névelő áll előtte: *tēar is ā ā souāñēr* = der ist auch einer (solcheiner).

A nvm. az egész mondatra is vonatkozhat: *tēñ kaūñtsēñ tōχ aftēr kriēni vīzñ līñ unt nuēr ēzñ unt triñkñ, tēis is sēl krēstēs fēknīñ* = den ganzen Tag auf der grünen Wiese liegen und nur essen und trinken, das ist sein grösstes Vergnügen. Mutató nvm. szolgál valakinek a lebecsülésére: *tēis is tār ex̄ti* = das ist der Echte. A nvm.-t meg is ismételhetjük: *tēi khuv, tēi hot fül költ khoust* = diese Kuh, diese hat viel Geld gekostet.

54. §. Határozatlan névmás.

A nyj.-unkban használatos határozatlan nvm.-okat két nagy csoportra oszthatjuk: a) melyeknek töve a névmásoknál és b) melyeknek töve a főneveknél keresendő.²³

²³ Petz: Alaktan: Névmások (egyet. előadások 1928—29)

a) Amelyeknek töve a névmásoknál keresendő: *tēis, vēm* stb. hangsúlytalan kérdőnévmások: *tēis vēt šaū vēr mox̄* = das wird schon jemand machen; *si hots šaū vēm fetsöült* = sie hat es schon wem (jemandem) erzählt. Nagyon kedvelt az *ā* (auch)-val való kapcsolatuk: *is tēis ā vēr* = ist das auch wer? (ein Mann von Bedeutung?).

Jeder -e -es a határozatlan névelővel lesz összekötve: *ājeider, ājeidi, ājeits, ājeider hot vöüln vōs sōη* = ein jeder wollte etwas sagen; *ājeits veip hot khoulfm̄ lēš̄* = ein jedes Weib hat geholfen löschen (das Feuer); a semleges *ājeits* személyeket is helyettesíthet: *ājeits kēt holt fuvt* = ein jeder geht halt fort. Az irodalmi wer auch immer, was auch immer-nek *vēdvöül, vōsdvöül* felel meg: *ī kē toux̄ naus, tō khaū, khūm̄ vēdvöül unt vōsdvöül ī lāf net fuvt* = ich gehe doch hinaus, da kann kommen wer auch immer und was auch immer, ich laufe nicht fort. *vöül̄er, vöüli, vöül* (welcher, -e, -es)-t a magyar akár-ral összekötve használja népiünk: *akárvöüli tū vülst, tū kriagst ājeidi* = du bekommst eine jede, die du nur willst. Gyakran használják *ōler, ōli, ōles-t is: ōles soul hēvrkhūm̄* = alles (ein jeder) soll herkommen; *ōli sânt fuvt* = alle sind fort.

b) Amelyeknek töve a főneveknél keresendő: *maū-nixer, maūnixi, maūniks* (mancher, -e, -es): *maūnixer ōvvet, maūnixer net* = mancher arbeitet, mancher nicht. Ezt is összekötik a határozatlan névelővel: *āmaūnixer khūmt evšt in tər fruē hām* = (ein) mancher kommt erst in der Früh nachhause; *āmaūniks māl lēvt šaū kuvt* = (ein) manches Mädchen lern schon gut. Az általános alany *m̄* (man) mindig enklitikusan használatos: *tō khaū m̄ laūη vōv̄t̄* = da kann man lang warten. Niemand sohasem fordul elő, helyette *khā meintš* (kein Mensch) áll: *khā meintš hot tēis ksēη* = niemand hat das gesehen. Erősítésre *kōv* (gar) szolgál: *kōv khā meintš hot tēis ksēη*.

Ide tartozik még *ā pōvr* (ein paar), amely leggyakrabban etliche, einige, mehrere értelemben áll: *ī hop m̄ ā pōvr nuss khōlt* = ich habe mir ein paar (einige) Nüsse geholt; *nuvr ā pōvr leit sânt tuvt kvēst* = nur einige Leute waren dort.

Az eins tőszámnévmásból származik *ānēr*, *āni*, *ās*, megfelel jemand vagy irgend jelentésének: *ī muvs toux vōvṭṭḡ, ānēr vōvṭ šaū khūmv* = ich muss doch warten, (irgend) einer wird schon kommen; *ī hop ksēḡ, tēs ānēr tuvṭ kštaūnv is* = ich habe gesehen, dass einer (jemand) dort gestanden ist. Tagadó formája: *khānēr, khāni, khās*: *khānēr hot vōs khēinv* = keiner hat etwas gekonnt; *hkāni vōvṭ fuṭtkē* = keine wird fortgehen; *khās is sou kšeit kvōst* = keines (niemand) war so gescheit.

V. HATÁROZÓSZÓ.

Megkülönböztethetünk névmási, főnévi, melléknévi és igei határozókat.

55. §. 1. Névmásból képzettek: 1) a 3. személyű névsunst *hot mē khēinv fuṭtkē, iṭs muvs mē tēr hām sitsḡ* = másból eredők, mint so, sunst (einst) értelemben állanak: einst konnte man fortgehen, jetzt muss man zuhause sitzen; 2) mutató nvm.-ből képzettek: *tō, trauf, traū, tausḡ, trīn, tṛoum, truntḡ, trīvēr, trīm, takēḡ, tatsviḡ* = da, darauf, drausen, darin, daoben, da unten, darüber, dagegen, dazwischen. Hin-nel összetett határozószók hiányoznak nyj.-unkban, helyettük nekik megfelelő, más határozószók állanak. Községünkben *ōvi-t, aui-t, ummi-t, ēini-t, ausi-t* stb. mondanak hin-*unter*, hin-*auf*, hin-*über*, hin-*ein*, hin-*aus*. stb. helyett: *ī kē nō* = ich gehe (hin-) *unter*; *ēv lāft nauṭ* = er läuft (hin-) *auf*; *ī špriḡ nīvēr* = ich springe (hin-) *über*; *tū host in neḡ kšpēvṭ* = du hast ihn *ingesperrt*; *ēv hot in naus kšmizḡ* = er hat ihn *hinausgeworfen*. Immer helyett *olvōḡil* (allerweil, nirgends helyett *nindvšt*, irgendwo helyett a magyar *akárvu* áll: *vū soul ī tēs hitā? akárvū* = wo sol ich das *hin-tun?* irgendwo (hin).

56. §. 2. Főnévi határozószók. — 1) Accusativusiak: a) helyhatározók: *hām* = *nachhause*, *tēr hām* *zuhause*; b) időhatározók: *heḡt* = *heute*, (ófn. *hiūtū*) itt-ott még *heḡnt-et* is lehet hallani. Ezekhez járulnak még a

mol-jal összetettek: *āmol* = einmal stb. *āmol vēst əs šaū krievŋ* = einmal (einst) wird er es schon bekommen; *jeitsmoļ hot ə fēlōen* = jedesmal hat er verloren; *tōmol vōri fuvt* = Damal(s) war ich fort (nicht zuhause).

2. **Dativusiak:** a) *id ō határozók:* *mōvriŋ noxtrum* stb. *mōvriŋ kē i fuvt, noxtrum khūm i vidrum* = morgen gehe ich fort, dann komm' ich wieder.

3) **Genitivusiak:** a) *helyhatározók:* *rum* = ringsherum, *krātvēks* = geradewegs stb. *rum tēin volt* = rings um den Wald; *tū muvst nuv krōtvēks kē* = du musst nur geradeaus gehen. b) *id ō határozók:* *ōmts* = abends, (*tsvōmts*, zu Abend), *tərvēül*, = derweil, *tərtseit* = derzeit; *tərtseit vārət ēv šaū tsrukkhūmv* = während dieser Zeit wäre er schon zurückgekommen; *təs khaūst jēide tseit krievŋ* = das kannts zu jeder Zeit kriegten.

57. §. 3. **Melléknévi határozósók** — a) **Genitivusiak:** *liŋks, rēxts, holpvēks, rēxsvēŋ, hintruks* = links, rechts halbwegs, rechtswegen, hinterlistig. *Azután fōvtoks, vevritōks, sūntōks* = vortags, werktags, sonntags stb. b) *-ix-hel* képzettek: *hāmtsuvsiŋ is ə kaūŋv* = nachhause (heimwärts) ist er gegangen; *nōtsuvsiŋ is ə klaufŋ* = hinab ist er gelaufen. *tsuvsiŋ tulajdonképpen valamilyen irány felé való haladást jelent: hītsuvsiŋ is ə kfōvn, tsruksuvsiŋ is ə kaūŋv* = in der Richtung des Fortfahrens ist er gefahren, in der Richtung des Zurückfahrens ist er gegangen. c) *-veis*-sel képzettek: *āntsvēis* = einzelweise, *tumvēis* = dummerweise, *klāvēis* = kleinerweise stb. d) *-vēvts*-sal képzettek: *opvēvts* = abwärts, *afvēvts* = aufwärts stb.

58. §. 4. **Igei határozók.** — A *privát használatban az igei kapcsolatok szolgálnak határozókul: əs is šaū tsuv* = es ist schon geschlossen; *tō kēts heit tsuv* = da geht's heute zu (schlimm geht's zu); *ti šul is aus* = die Schule ist aus (vorüber ist der Unterricht). *Az und-dal összekötött ismétlések mindig határozókul állnak: i pin tuvŋ unt tuvŋ nōs vōvn* = ich bin durch und durch nass geworden.

59. §. A határozó kapcsolatai.

Határozószók, amelyek nem praepositióként állanak, legtöbbször más határozószóval vagy praepositiós kifejezéssel lesznek meghatározva. Megkülönböztetünk olyan praepositiós kifejezéseket, amelyekben 1) a praepositiós kifejezés mondati függő viszonyban áll a határozószóval: *mitŋ in tər ōvvet* = mitten in der Arbeit (zur Zeit der grössten Arbeit); *vū af teŋ pēriχ* = an welchem Teile des Berges? Megkülönböztetünk 2) olyan kapcsolatokat, amelyeknek részei értelmezői jelleggel bírnak. Ebben az esetben a határozószó, amely legtöbb esetben az igével van összekötve, a praepositio előtt vagy után állhat: *ēv is fen tər khuxl̄ kaũŋv* = er ist aus der Küche hinausgegangen, vagy *ēv is naus fen tər khuxl̄ kaũŋv*; *īvən krōm trivər* = über den Graben drüber.

VI. SZÓREND.

A német szórend főszabályai a nyj.-ban nem kötelezők. Éppen a szórend az a rész, ahol az irodalmi és a népi nyelv között a legnagyobb eltéréseket lehet találni, ezért az egyes mondatokat a népies szórendben is hozom. Ennek magyarázata talán az lehet, hogy az irod. nyelv továbbfejlődött, míg a népi nyelv megmaradt a maga eredeti állapotában.

60. §. A főmondat szórendje: *ī hop keistən ā krōs rous ksēŋ lāfŋ* = ich habe gestern ein grosses Pferd gesehen laufen. A nyj.-ban az inf. a mondat végére kerül, míg az irod. ny.-ben az állítmány második része van a mondat végén. Hogy világos képet kapjunk, a nyj.-i szórendről, vizsgáljuk meg az egyes szófajokat, amint a különböző esetekben állanak.

61. §. A főnév. — A genitívus. „A genitívus sok formai kapcsolatban, kifejezésben az uralkodó főnév előtt áll.”²⁴ Heu genug = genügend vom Heu; *um kouts vūŋ* = um Gottes Willen. Gyakran több szó van összetéve és így a genitívus a főnév előtt áll: *am tritŋ fōšŋktōχ kaiŋvər* *ti*

²⁴ Oskar Weise: Syntax der A. Mua. S. 112.

fōšīŋknōen = am dritten Tage des Faschings gehen herum die Faschingsnarren. Ilyen kapcsolatok még: *mit tēin Buchleiter puæ kē ī nimer mēer* = mit dem Knaben (aus der Familie) Buchleiter gehe ich nimmer mehr; *in tēin šēfrišŋ haus kēt ōles tsækrunt* = in dem Haus der Familie Schäffer geht alles zugrunde. Ha valamit egy család tulajdonának jelölünk meg, akkor a genitivusos főnév birt. névmással összekötve az uralkodó főnév (alany) elé kerül: *fōdæ seī haus* = Vaters Haus.

62. §. Melléknév. — A melléknév a legtöbb esetben azon főnév előtt áll, amelyre vonatkozik: *ā krōs khint* = ein grosses Kind. A jelzői melléknév azonban a főnév után áll, ha a beszélő nagyon fel van ingerelve. Ebben az esetben a melléknevet ragozzuk: *iær hūnt færflyxti, seit ær šaū vidrum tō* = ihr Hunde verfluchte, seid ihr schon wieder da. Sokkal gyakoribb azonban ebben az esetben, hogy a főnév után álló melléknévi jelző főnévének a névelőjével áll: *tū ēisl, tū tumær* = du Esel, du dummer. Ha a főnévnek két jelzője van, akkor gyakori eset, hogy az egyik jelző a főnév előtt, a másik pedig a főnév után áll: *tumæs tseix ōlēntigæs* = dummes Zeug elendiges. Ha a sz. nvm. du a mondat elején áll, akkor vagy megkettőztetjük, tehát a főnév meg a melléknév elé is kitesszük, vagy egyszerűen csak a melléknév elé, ill. után tesszük ki. A du különben melléknév nélkül is a főnév előtt vagy a főnév után állhat: *tū ēisl* = du Esel vagy *ēisl tū*. Abban az esetben, ha a főnév elé mutató névmás kerül és utána következik a melléknév (értelmező), akkor a mut. nvm.-t a főnév meg a melléknév (értelmező) elé is külön ki kell tenni: *tēær teifl, tēær krouvi* = dieser Teufel, dieser grobe. Hasonlatnál, ahol a főnevet hosszasan kiszínezzük, jellemezzük, a melléknév szintén a főnév után áll: *tō khūmt ā khēæl, tum vī ti noxt* = da kommt ein Kerl, dumm wie die Nacht. Nagyon kedvelt nyj.-unkban, hogy a főmondatához egy vonatkozó mellékmondatot kapcsolunk: *ī hop ān hōs, tēær is štøvrik krōs* = ich habe einen Hasen, der ist stark gross. Itt tulajdonképpen csak egy mondatról van szó: ich habe einen sehr grossen Hasen.

63. §. Névmás. — Felkiáltásnál a névmás, amely tulajdonképpen a mondat alanya, az ige után áll: *ā šēini kšixt is tēis* = das ist eine schöne Geschichte! Ha a névmás acc.-ban áll, akkor nem az ige után áll, hanem a névmás dat.-a után: *vaūn tū hikhūmt, losmən šēi kriəzn* = wenn du ankommst, lass mir ihn schön grüssen. (ma: lass ihn mir...). Még az alany helyett álló es is a dat. után kerül: *ī tərət mī rext frēin, vaūn miərs kllhə tarət* = ich würde mich freuen, wenn mir es gelingen würde. Aller. -e, -es-t legtöbbször a főnév után helyezik: *tēi lēit is olə šləxt vōən* = denn Leuten ist allen schlecht geworden (ma: allen Leuten ist...); *tēi földər oli khēn miər* = diese Felder alle gehören mir (alle Felder...). Ha a névmás hangsúlyos, akkor a mondat élére kerül: *vaūn ēə vidrum khūmt, tēin faūhmvə šaū noxtum op* = wenn er wieder kommt, diesen fangen wir dann schon (ab). A genitivusi jelző csak néhány kifejezésben fordul még elő, ahol a genitivus még megmaradt: *um kouts vūln* = um Gottes Willen!

64. §. Egyéb szórendi sajátágok.

a) A *verbum finitum*, amely mondatot kezd, nyj-unkban a köv. esetekben áll: az imperativusnál: *kriəs ti kout* = grüss (dich) Gott; *houl ti tər teifl* = hol' dich der Teufel; olyan kérdőmondatokban, ahol a kérdőszó nem alany: *kriəkst tū təs 'haus* = kriegst du das Haus? Óhajtó mondatoknál, wenn nélkül és a kötőszónélküli feltételes mondatoknál, amelyek a kérdő mondattól származnak: *mēixət ī šaū kēən hām kē* = möchte ich schon gerne nachhause gehen! *khēinət tēər net šaū khūmvə* = könnte der nicht schon kommen? *rēnts tō feist* = regnet es hier fest! *pin ī kraūnk* = bin ich krank? olyan mondatokban, amelyeket praepositív időmeghatározás előz meg: *af ti vouxhə khūm ī* = nächste Woche komme ich. Az első esetben a *verbum finitum* előre való helyezése ritkább, de itt is láthatunk kapcsolatot a köv. mondattal:²⁵ *hovī klaupt ēə khūmt unt tərəül šreipt ə ān priəf* = ich glaubte er kommt und da schreibt er einen Brief.

b) Van több szó, amelyek az ige elé tehetők, mint

²⁵ Josef Schiepek: Satzbau der E. Mua. §. 543. 3.

pl. auch, entweder-oder, de sohasem az und. Az auch (ā) is csak akkor, ha erősen hangsúlyozott. Utánuk mindjárt az ige következik: *ā is ə net khūmʷ* = auch ist er nicht gekommen, (er ist auch nicht gekommen); *ā hetəs khəinʷ moχn* = er hätte es auch machen können. Ez a szórend azonban nem igen gyakran fordul elő, legtöbbször gyermekeknél. Entweder-oder használata megegyezik az irodalmi nyelvvel: *əint-vēder kipst mər təs haus, odər təs költ* = entweder gibst mir das Haus, oder das Geld. Az ige el is maradhat: *əint-vēder təs haus, odər təs költ*. Tárgyak, határozók, továbbá tárgyi és határozói mellékmondatok megelőzhetik a verbum finitumot: *vīs qūpreint is* = als es angebrannt ist; *təs ɛv vɛlt kvɛst is, hot ə ksoχt* = das er weit war, hat er gesagt, (er hat gesagt, dass ...).

c) A nyelvjárás megőrzött némi szabadságot az idő- és módbeli segédigék használata tekintében, mint pl. sein haben, werden — können, mögen, müssen, sollen stb. A módbeli segédigék gyakran az inf. előtt állanak: *vaūn ə net vül fuɛtkē, naus šmeisn* = wenn er nicht will fortgehen, (fortgehen will), hinausschmeissen! Dürfen, mögen és können általában csak akkor kerülnek a főige elé, ha a főhangsúly a főigén van:²⁶ *ī hop khəinʷ fuɛtkē, tō khəust tū ā kē* = ich habe können fortgehen, dann kannst du auch gehen; ha azonban erősebben hangsúlyozottak, mint a főige, akkor a főige után kerülnek, hogy az egész mondatnak nagyobb nyomatókat adjanak: *ī hop fuɛtkē khəinʷ, tō khəust tū ā kē* = ich habe fortgehen können, dann kannst du auch gehen.

d) Az ige határozói meghatározásainál körülbelül ugyanazok a szabályok, mint az irod. ny.-ben, csak az igekötőknél találunk különbséget: *tēis štuk fölt lost mir iver, təs qūntri iam* = dieses Stück Feld lasst mir über, das andere ihm. Az igekötő csak akkor nem válik el az igtől, ha hangsúlyos: *ivərlost mir təs haus* = überlasset mir das Haus. A kötőszóknál az ā (auch) is nagy szerepet játszik, az ā nem az illető szó előtt áll, hanem erősebb nyomatókkal utána, azután még más mondatrészek is léphetnek közé:

²⁶ Josef Schiepek: *Satzbau der E. Mua.* §. 572. 1.

i hop mōerij mit tier ā vōs tsan rēin = ich habe morgen mit dir auch etwas zu sprechen, (auch mit dir...); *mier ā kēm sou vōs* = mir auch geben so etwas, (auch mir gebe man so etwas). Ha az ā (auch) valamely fogalomra vonatkozik, akkor a mondat élére kerül: *ā hostŋ āmol aŋkšmiet* = auch hast ihn einmal betrogen, (auch ihn hast...). Ha végül az ā (auch) az egész mondatra vonatkozik, akkor a második helyre kerül, nem az elsőre, mint az irod. ny.-ben: *ī hops ā net ausholtŋ kheinø* = ich hab's auch nicht aushalten können, (nem: auch ich konnte es nicht aushalten).

e) A kérdő határozók rendje az irod. ny.-étől eltérő, mint pl.: *woher, wohin* stb. Ennek az összetett határozói szónak a hangsúlyos része a mondat elején, a hangsúlytalan része a mondat végén állhat: *vū kēst tū heit af noxt hi* = wo gehst du heute nachts hin? A kérdőszó was für ein-t vagy mint zárt egységet fogják fel, vagy a was után még több mondatrészt illesztenek be: *vōsfrān štouf hostŋ khaft* = was für einen Stoff hast denn gekauft? *vōs isŋ tēis frā khēl* = was ist denn das für ein Kerl?

f) Természetesen különbséget kell tennünk a beszélő és az író személy között. Az írónak több ideje van a szórend rendezésére, ezzel szemben a beszélőnek nincs annyi ideje. E miatt a természetes szórend az író számára inkább jöhet tekintetbe, mint a beszélő számára. Ez különösen az önálló szavakban vehető észre. A biztos tapasztalatok, észrevételek általában elül állanak, ha azonban valaki élményeiből valamit közöl és pedig nagy élénkséggel, úgyhogy a hallgató ugyanabba a helyzetbe, lelkiállapotba kerül, mint amilyenben volt annak idején a beszélő, akkor a határozatlan, bizonytalan tapasztalatok, észrevételek, melyekre tehát nem emlékszünk pontosan, megelőzik a biztosakat. A hely és az idő közelebbi meghatározásai szintén előre kerülnek: *keistøn tō in volt vī ī kaŋŋe pin, sou tsvišŋ oxt unt neī uer, tō hēeri ŋen oubn ā pōe(r) khie prülŋ* = gestern da in Wald wie ich gegangen bin, so zwischen acht und neun Uhr, da hörte ich von oben ein paar Küche brüllen.

g) A szórendnek ezen elrendeződése nemcsak észrevételeknél, tapasztalatoknál fordulhat elő, hanem általában mindig, amikor valamire visszagondolunk, visszaemlék-

szünk. Különösen tulajdonnevekre vonatkozik ez, amelyek sokszor egész mondatot helyettesítenek: *am sūntox in Tarjan tēar maū is kštovrēm* = der Mann, (den ich) am Sonntag in Tarján (gesehen habe), ist gestorben. Ugyanez a helyzet a számokkal és az idővel való számolásnál, ahol ezek az adatok rendesen nem az ige elé, hanem utána kerülnek. A beszélőnek úgyszólván időre van szüksége, hogy őket így elrendezze: *um hūndert Pengō tēi khuv het ə sixər khafm̄ khēivə* = um hundert P. hätte er diese Kuh sicher kaufen können.

h) Nagyon gyakori eset, hogy a beszélő kimond egy mondatot, tehát lezár egy gondolatot és csak azután jön tudatára a mondottnak. Ez azután a szórendben kifejezésre is jut az önálló hangsúlyozásban és abban, hogy ez az utólagos mondat, amelyben, mint mondtuk a beszélő mintegy tudatára ébred annak, amit az előző mondatban mondott, önálló mondati állással bír: *tēis het ə šaū mox̄ khēivə — fivr tēi trefi khēvr̄p̄ ep̄fl* = das hätte er schon machen können — für diese drei Körbe Äpfel. Néha előfordul, hogy az emberi beszéd fizikai mechanizmusának a szaggatottsága, rapszodikus volta miatt egyes szók a mondat elejére kerülnek, ahová a közönséges szórendi szabályok szerint különben nem kerülhetnének. Ny.-unkban a kötőszó elé hangsúlyos szó kerül, miképpen azt a kfn.-ben is megfigyelhetjük, a mai irod. ny.-ben azonban már nem találhatjuk meg: *tēar v̄ēi-kōv̄t̄ŋ ov̄v̄ šaū kš̄pr̄it̄st is, tēis v̄ās ī net* = der Weingarten, ob er schon gespritzt ist, das weiss ich nicht. Sokszor egy szó előbbre kerül, mint kellene: *vaūnm̄v̄ fr̄āl̄ix̄ net špōv̄t, khāūmv̄ n̄iks tsāūmkrīəŋ* = wenn man freilich nicht spart, (dann) kann man nichts zusammenkriegen (wenn man nicht spart, kann man natürlich ...).

i) Azon különbséget, amely egy k és z és egy k és z üllő gondolat kifejezése között fennáll, a legjellemzőbben a mindennapi beszélgetésben (kérdés, felelet stb.) láthatjuk. Itt azon törekvés nyilvánul meg, hogy a most lezárt, előttünk fekvő gondolatnak a legfontosabb tagját erősen hangsúlyozzuk, a mondat elejére vigyük. Nézzük tehát ezen két gondolat között fennálló kifejezési különbséget: 1) a megszólított felelet helyett a beszélőtől hallottat kérdés alakjában megismétli: *ī meix̄t tiv̄r v̄ōs f̄et̄seūl̄ŋ, — f̄et̄seūl̄ŋ meix̄əst*

vōs? vagy — *vōs fətseülŋ meixəst* = ich möchte dir etwas erzählen — erzählen möchtest (mir) etwas? vagy — etwas erzählen möchtest (mir)? 2) ha a beszélő valamilyen kijelentést hangsúlyozni akar, akkor megismétli: *i vül tiēr vōs sōŋ, sōŋ, vül i tiēr vōs* = ich will dir etwas sagen, (ja) sagen will ich dir etwas; 3) a megszólított személy válaszában ugyanolyan szavakat használ:²⁷ *hot tər lēvə ti šaū khaut?* — *khaut hot ə mī nu net* = hat der Lehrer dich schon geschlagen? — geschlagen hat(d)er (Lehrer) mich noch nicht.

j) Az elváló igeekötők, határozói kifejezéseknél, szintén a mondat élére kerülhetnek: *tsuə meixət əv šaū moŋə* = zu möchte er schon machen; imperativusnál: *fut kē* = fortgehen! Az erősebben hangsúlyozott mondatrész előre való helyezése a mondatban lett a kiinduló pontja annak, hogy a nyj. jobban szereti az állítmányi szerkesztést, mint a jelzőit: *ti housŋ hot ə naufkštrikt khot* = mit ausgestrickter Hose.

k) A nyj.-ra nézve fontos az erős hangtani kapcsolat, amelyben hangsúlytalan szavak a pro- és az enklisiben más szavakhoz kapcsolódnak. E szerint különbözőképpen használják a személyes és a visszaható névmás enklitikus formáit, másképpen, ha ilyen alak egyedül lép fel, vagy más teljes vagy enklitikus névmási alakok mellett lép fel. Ha egy mondatban csak egyetlenegy is van ezekből az enklitikus formákból, akkor közvetlenül mindig a verbum finitum után igazodnak. Kivételt képez az *es* és a *sie*, amelyek sohasem fordulnak elő egyedül: *tēər vēvt ər nox ā pōər tōx vōs fətseülŋ* = der wird dir nach einigen Tagen etwas erzählen, (nem így: der wird nach einigen Tagen dir etwas erzählen). Mellékmondatokban a bevezető szó után igazodnak: *vaūnmərs kuət kēt, vēvri šreim* = wenn mir es gut geht, werde ich schreiben, (nem: wenn es mir gut geht...). Akkor is így áll az enkl. névmás, ha nem a verbum finitumhoz tartozik, hanem olyan infinitivushoz, amely a verb. fin.-tól függ: *tēər maū hotŋ vidrum aūkfāŋkt tsən šlōŋ* = dieser Mann hat ihn wieder angefangen zu schlagen. Gyakori eset, hogy teljes és enkl. névmási alakok összekerülnek Ilyenkor az enkl.

²⁷ Paul: Mhd. Gr. S. 356.

alakok nem igazodnak a teljes formák után: *prīktŋ si hēv* = bringt ihn sie her? Ha több enkl. névmási forma egymás mellé kerül, amelyek között az alany is van, akkor az alany legtöbbször megelőzi a függő esetet, a dativus pedig az accusativust: *hovīdās net šaū keisten ksoxt, tēs a net khūmē vēvt* = habe ich dir es nicht schon gestern gesagt, dass er nicht kommen wird? De előfordulhat, hogy az acc. áll elül: *ēv vēvts eīng šaū kēm* = er wird's euch schon geben.

1) A hiányos alakok, mint pl. 's = es, sv = sie, 'n = ihn stb. legtöbb esetben teljesebb enkl. névmások után igazodnak. Ezek a hiányos alakok azután az utolsó helyre kerülnek: *losmās* = lass mir es; *losmān* = lassen wir ihn. A *īēin* (denn) közvetlenül az ige és nem teljes névmási formák vagy enkl. névmási alakok után igazodik: *host tēin tū tēis net ksēŋ* = hast du denn das nicht gesehen? *vēv hotās tēin ksoxt* = wer hat es denn gesagt?

VII. A MONDAT.

Megkülönböztetünk fő- és mellékmondatokat. A nyelvjárásra jellemző, hogy a főmondatot jobban szereti használni, mint a mellékmondatokat. Az egyszerű mondatról már szoltunk a mondatrészekkel kapcsolatban, úgyhogy most az összetett mondatot tárgyalhatjuk meg. Az egyes mondatokat kötőszókkal kapcsoljuk egymáshoz. Vannak mellérendelő és alárendelő kötőszók.

A) Mellérendelő kötőszók.

65. §. 1. Összekapcsolók. — a) *Unt* (und) A leggyakoribb kötőszó, amellyel lépten-nyomon találkozunk. Und-dal kötünk össze a két ugyanolyan szót: *tēi fōdŋ khūmt nīmē unt nīmē* = dein Vater kommt nimmer und nimmer (= nie) zurück; *ti cēmut vēvt olavēül krēsŋ unt krēsŋ* = die Armut wird immer grösser und grösser; *tēer puē vēvt olavēül tumŋ unt tumŋ* = dieser Knabe wird immer dummer und dummer; b) két olyan szót, amelyek r o k o n- vagy e l l e n t é t e s jelentésűek: *af miŋ pleipt sūnst niks, vī špqt unt šaūnt* = für mich bleibt nichts anderes übrig, als Spott

und Schand; *štuerem unt vint hot olas fenixtat* = Sturm und Wind haben alles vernichtet; *tō vēts fīx unt meintš šlext kē* = dann wird's dem Menschen und Vieh schlecht gehen.

Nagyon gyakori, hogy az und mellérendelő mellékmondatot helyettesít: *ēv hēvt auf unt rēit nīmæ* = er hört auf und spricht nimmer (er hört auf zu sprechen). Und áll olyan kijelentő mondat után, amelyhez kérdés kapcsolódik: *tō hots aũkfaũηkt tsən turven unt vōs māst, vōs is tō kšēη* = da fing es an zu donnern und was meinst, was ist geschehen? Feltételes mellékmondatokban: *mīv moxŋ tēis unt vaũn si ā tsovniŋ sānt* = wir machen das, und wenn sie auch zornig sind. Akkor is und-ot használunk, amikor az egész mondatnak nyomatékot akarunk adni: *ī hops ksoxt ēv souls net moxŋ unt ēv hots toux kmoxt* = ich habe gesagt er soll's nicht machen und hat's doch gemacht. —

b) *ā* (auch)

Kérdő mondatoknál használatos: *tēv hots ā ksoxt* = der hat es auch gesagt; csodálkozásnál: *souvōs hovī ā nū net kšēη* = so etwas habe ich auch noch nicht gesehen; bosszankodásnál: *tsən kukuk ā, vī khaũ mæ tein souvōs tums ā moxŋ* = zum Kuckuck auch, wie kann man denn so was dummes auch machen? Dazu (*tətsuə*)-val kapcsolatban: *ā štīkl ā prōt tətsuə, sou sāmæ lustiŋə šveintsərišv puv* = ein Stückchen auch Brot dazu, so sind wir lustige, schweizerische Burschen (alsógallai népdal). *Noch értelemben: tū vēvst ā šaũ khūmæ* = du wirst noch kommen. Két olyan mondatnál, amelyek közül az elsőben a tényt megállapítjuk, a rá következőben pedig ezt a tényállást megokoljuk: *ēis hoptš eĩŋgæ erpteül, ēis hoptš ā kōvvat* = ihr habt (Sie haben) ihr Erbteil, ihr habt (Sie haben) es auch verdient!

Ferner, hernach, überdies stb. kötőszavakat népünk nem használja.

Páros kapcsoló kötőszók: *ā und ā* = sowohl —als auch: *ī hop heĩt kokæt und ā aũkvəpaut* = ich habe sowohl geackert, als auch angebaut; *net nūv-ā* = nicht nur —sondern auch: *ēv hot net nūv təs kött kštaulŋ, ti šriftŋ ā* = er hat nicht nur das Geld gestohlen, sondern die Schriften auch; *āmol-āmol* = bald-bald: *āmol is a tō, āmol is ə tuvŋ* = bald ist er da, bald ist er dort.

66. §. 2. Ellentétesek. — a) *ovv* (aber). *ovv* nagyon használatos feltételes mondatok után fenyegető értelemben: *vaūn ə tēis moxŋ vēvt, ovv noxtrum kipst* = wenn er das machen wird, dann wird es geben (einen Krach). Óhajtó mondat elején: *ovv khūm toux šaū v̄mōl* = aber komm doch schon einmal; *ovv loz mī toux ā mit* = aber lass mich doch auch mit. Ellentétes mondatoknál: *si haūm̄v̄ tās költ fēšprouxŋ, ovv ī klaups net* = sie haben mir das Geld versprochen, aber ich glaube es nicht.

b) *toux* (doch). — Óhajtó mondatoknál: *vaūn əs nūv̄ toux rēŋv̄ tarət* = wenn es nur regnen würde; parancsoló mondatoknál: *lāf toux hī unt soks ēv soul hēv̄khūm̄v̄* = lauf doch hin und sag er soll herkommen. Csodálkozásnál, kételkedésnél: *tvs ēv̄ šaū kštov̄rəm is, tēis khaūni toux net klaūm* = dass er schon gestorben ist, das kann ich doch nicht glauben. Tagadó mondatokban: *toux nā, ī hop tēis net v̄ēül̄n* = doch nein, ich habe das nicht gewollt. *toux* kérdő mondatoknál az igenlő feleletet is pótolhatja: *host ti štrōpāntl net kmoxt?* — *toux* = hast die Strohblätter nicht gemacht? — doch (ja, ich hab sie gemacht).

c) *ōdv̄* (oder). — Kérdőmondatokban: *khūm̄st ōdv̄ net* = kommsz oder nicht? *ōdv̄* legtöbbször elválasztó értelemben áll: *ēintv̄dv̄ khaff v̄ōs, ōdv̄ kēmv̄ fuvt* = entweder kauf etwas, oder gehen wir fort. Ilyenkor, mint látjuk, az elválasztás első tagjában *entweder* áll. *ēintv̄dv̄ kēst tū ōdv̄ kē* = entweder gehst du oder gehe ich.

B) Alárendelő kötőszók.

67. §. 1. Időhatározói kötőszók: *vī* = als, wie, *saulaūŋ* = solange, *pis* = bis, *v̄ēül̄* = weil (als): *vī ēv̄ p̄v̄ t̄v̄ t̄iər rēī khūm̄v̄ is, hotŋ si šaū p̄ən krōŋ khot* = als er bei der Tür hereinkam, hat sie ihn schon bei dem Kragen gehabt: *saulaūŋ ēv̄ tās költ net hēv̄kipt, tēv̄f ə net naus kē* = solange er das Geld nicht hergibt, darf er nicht hinausgehen; *v̄ēül̄ ī mī sēitsŋ hop v̄ēül̄n, hōvī šaū fuvt̄fōv̄n mīəzŋ* = als ich mich setzen wollte, musste ich schon fortfahren; *pis ī tuvt̄ trin mēī ōv̄v̄t kmoxt hop, khaūst mī v̄ōv̄tŋ* = bis ich dort drinnen meine Arbeit gemacht habe, kannst mich warten.

68. §. 2. Megengedő kötőszók: *vēūn ā* = wenn auch, *unt vēūn ā* = und wenn auch; *vēūns ā moerīŋ rēŋkt, muvs ī toux ōklen* = wenn es auch morgen regnet, muss ich doch ackern; *unt vēūns ā ā net ksoxt hērət, kheīnət ēv toux net hōlfm* = und wenn er es auch nicht gesagt hätte, (so) könnte er doch nicht helfen.

69. §. 3. Összehasonlító kötőszók: úgyszólván csak a *vī* = wie használatos: *tēar is tūm vī ti noxt* = der ist (so) dumm wie die Nacht; *tēar hot mēər klikk vī fēstaūnt* = der hat mehr Glück, als Verstand; *sou vī — sou ellentétet fejez ki: sou kšēit virv is, sou sauft ə* = so gescheit er ist, so sauft er (doch). Középfok után nem *als*, hanem *vī* (wie) áll: *ēv is kšēidər, vī tū* = er ist geschéiter als dü; *mēi kvaūnt is šēinər, vī tēis* = mein Anzug ist schöner als deiner. Je-desto helyett nyj.-unkban *tēistv-tēistv* áll: *tēistv lēiv tər jā-xər net khūmt, tēistv mēər houltv kheīnəs štōln* = je länger der Jäger nicht kommt, desto mehr Holz können sie stehlen.

70. §. 4. Okhatározó kötőszók: legtöbb esetben *vēül* = weil áll: *ēv hot net lēvne kheīnv, vēül seī khoupf hot vəkə-taū* = er konnte nicht lernen, weil sein Kopf wehgetan hat. A *vēül* kötőszóval bevezetett okhatározói mellékmondat gyakran célhatározói mellékmondat helyett áll: *toerum hot ə təs rous fekhaft, vēül ə am vīntv net traufstōln vūl* = darum hat er das Pferd verkauft, weil er im Winter nicht daraufzahlen will.

C) A mellékmondatok fajai.

71. §. 1. Fügő kérdő mondatok. — A kérdő névmások és a határozószók általában ugyanazok, mint az irod. ny.-ben. Nyj.-i sajátágok csak az in *vōs* (worin), *tsə tōs* (wozu) stb. praepositíós összetételek. Ezek változatlanok maradnak.

Cél- vagy okhatározói értelemben warum helyett *tsə vōs* is állhat: *tsə vōs pistŋ tū tō hēvkhūmv* = warum bist du hergekommen? A *tsə vōs* gyakran még *təs* (dass)-sal egészül ki: *tsə vōs tēs ēv nūv vōvtŋ tuvt* = warum (dass) er noch wartet (tut)? *vēŋ vōs tēs ēv niks kmoxt hot* = weswegen er nichts

gemacht hat? A következő mondatban a kérdőszó erősen hangsúlyozott: *tēar hot oləpəül kuət klept unt vōs tēar aũkštōült hot* = der hat immer gut gelebt und was der angestellt hat! Sokszor *dass* járul az ilyen hangsúlyozott mondatához: *vī ouft təs tēar tī kšimpft hot* = wie oft (dass) er dich geschimpft hat! Szokásos, hogy a kérdés a felelet előtt fordított szórendben áll: *vōs ī kmoxt hop?* — Níks. Ugyancsak függőkérdésben ismétli a kérdő a kérdezettől meg nem értett kérdést: *vū šteikstŋ tū rŋm ? vū tū nŋv rŋm šteikst* = wo gehst denn du 'rum? wo du nur herumgehst? (habe ich gefragt). A függő kérdő mondatokat ob-bal is bevezethetjük és ilyenkor aztán parancsot, fenyegetést fejeznek ki: *ops tu net khŋmv vēvst* = ob du nicht kommen wirst? (du musst kommen!). Ob különben nagyon használatos nyj.-unkban: *kē tsən švəster, op mēi šŋv šaũ feətiχ sánt* = geh zum Schuster, ob meine Schuhe schon fertig sind.

72. §. 2. Vonatkozó mellékmondatok. — A vonatkozó mellékmondatok legrégebbi kapcsolódását, miként az az ó-és kfn.-ben volt, nyj.-unkban már nem találjuk meg. Manapság mint vonatkozó-mellékmondati kötőszók csak a mutató névmásból származott *der* és *so* használatosak, amelyekhez legtöbbször még *als* vagy *dass* járul. — Jelzői vonatkozó mellékmondatokat vagy *der*, *die*, *das* vagy *was*-sal vezetjük be: *tēar maũ, vēm khā mēintš vōs kēm hot, tēm hobi vōs kēm* = der (dem) Mann, dem niemand etwas gegeben hat, dem habe ich etwas gegeben. *tēar vū* jelzői mellékmondatokban lépten-nyomon előfordul: *tēar vū tŋt štēt, tēar hot khā klikk* = der (wo) dort steht, der hat kein Glück; *tēar vū nox khŋmv khāũ, tēar soul khŋmv* = wer noch kommen kann, soll kommen. — A l a n y i jelzői mellékmondatokat *vēvr*, *vōs* vagy *tēar vū*-val vezetjük be: *oləs, vōs tō is, štēült si hī ōvəvŋ* = alles, was hier ist, stellt sich hin arbeiten. A vonatkozó mutató névmást, *vōs*-sal kapcsolatban, gyakran kétszer tesszük ki: *tēars kmoxt hot, tēar soul tī fəaũntvəvŋk trōŋ* = der es gemacht hat, der soll die Verantwortung tragen.

vōs felkiáltásokban is használatos: *vōs nŋv tēar hot* = was nur der hat!/? *tēn krōzŋ khoupf, vōs tēar hot* = den grossen Kopf, was der hat! Némely vonatkozó mondat álta-

lánossá, hétköznapi kifejezéssé lett, határozói értelemben: *tō rēḡts, vōs plōts hot* = da regnet es, was Platz hat (es regnet sehr).

73. §. 3. Alanyi mellékmondatok. — Az alanyi mellékmondatokat, miként az irod. ny.-ben is, dass-sal vezetjük be. Alanyi mellékmondat áll számos elliptikus kifejezés után mint pl. *šaū knuḡ* = schon genug, *šōt* = Schade, stb. *šōt, tēs tū net tō pist kvēst* = Schade, (es ist Schade), dass du nicht da bist gewesen.

74. §. 4. Tárgyi mellékmondatok. — Kötőszavuk dass. A nyj. szereti az exegetizáló tárgyi mellékmondatokat *tun* után. Ezek előttük álló, vagy utánuk következő mondatokat magyaráznak, megokolnak: *tēis tarət ēv šaū, ovv tēs ə ovvətḡ ā tərət, tēis net* = das möchte er schon machen, aber dass er auch arbeiten würde, dass nicht.

75. §. 5. Jelzői mellékmondatok. — Csak néhány esetben vezetjük be őket dass-sal: *təs šēini vētv, təs ēv ausholtḡ khaū, feült* = das schöne Wetter, das er aushalten kann, fehlt. Különben ugyanazon kötőszók állanak, mint a vonatkozó mellékmondatoknál.

D) A határozói mellékmondatok fajai.

76. §. 1. Időhatározói mellékmondatok. — A bevezető kötőszók közül a leggyakoribb a *vī*, amelynek az irod. ny.-ben *als* felel meg: *vīrə in ksēḡ hot, hot ə šaū kšriḡ* = als er ihn gesehen hatte, hat er schon geschrien. Más bevezető kötőszók: *soulaūḡ pis* = solange, bis, *təvəül pis* = derweil bis (während), *vəḡn* = wenn: *soulaūḡ pis tū net khūmt, khaūri net fuṡtkē* = solange (bis) du nicht kommst, kann ich nicht fortgehen; *təvəül pis tər touktə khūmt, khaū tēər štēvrem* = (derweil) bis der Arzt kommt, kann er sterben. *təvəül* bis dahin helyett is állhat: *təvəül ēv khūmt, kēri vōsv triḡkḡ* = bis (dahin) er kommt, gehe ich Wasser trinken; *vəḡn ə tō is, kēri fuṡt* = wenn er da ist, gehe ich fort.

77. §. 2. Okhatározói mellékmondatok. — Kötőszavaik: *vęül, tęs: i pin net mitkaũņę, vęül i mi kfivrixt hop* = ich bin nicht mitgegangen, weil ich mich gefürchtet habe; *tęs* nagyon gyakran kérdések után áll: *hot ti vęvr kšlõņ, tęs tũ sou fleĩnst* = hat dich jemand geschlagen, dass du so weinst? *tęs* azonban legtöbbször *weil* helyett okhatározói értelemben áll: *tęar muęs sęin sũ štovrik kęvn haũm, tęs ev ięm sou fũl kęm hot* = der muss seinen Sohn sehr lieben, dass (weil) er ihm so viel gegeben hat.

A dass-nak a használatát weil helyett a kfn.-ből magyarázhatjuk meg.²⁸ A megokolás u. i. legtöbb esetben a megokolt dolog után áll, de megfordítva is lehet, különösen ha a hangsúly a megokoláson van: *tęs a net fuvtkaũņę is, hot a šlęi krięxt* = dass (weil) er nicht fortgegangen ist, hat er die Schläge bekommen.

78. §. 3. Feltételes mellékmondatok. — Kötőszavuk *vaũn* (wenn). Vele, miként az irod. nyelvben, valóságot, lehetőséget és lehetetlenséget fejezhetünk ki: *vaũn a net fuvtkęt, krięxt a šlęi* = Wenn er nicht fortgeht, (so) kriegt er Schläge; *vaũn a ovętņ tęt, khũnęt ev šaũ lęm* = wenn er arbeiten würde, könnte er schon leben, *vaũn a tęis net kmoęxt hęt, khũnęt ev nũ tō pleįņņ* = wenn er das nicht gemacht hätte, könnte er noch da bleiben.

Rövidítésük éppenúgy történik, mint az irod. nyelven, de emelkedő hangsúlyozással: *los mę tęs kę, sou vęvęs net kuvt aussęņ* = lassen wir das gehen, so wird's nicht gut aussehen! Rövidítésük főként felzaklatott lelki állapotban használatos. Nagyon elterjedt a főmondatnak a mellékmondathoz való szabad kapcsolása, a közbeeső gondolat elnyomásával: *vaũn tũ mitfčvęst, fovri ā* = wenn du mitfährst, fahr' ich auch. Ez a szabadabb mondatfűzés különösen használatos gyakori, hétköznapi szólásoknál: *vaũn i froņ tęvf* = wenn ich fragen draf stb.

Szabad mondatfűzésnek tekinthetjük azokat a mondatokat is, amelyek kérdés után állanak, amelyet az egyszerű paraszt nem ért meg: *tęar maũ hot tifus*, — mondja az

²⁸ Paul: mhd. Gr. S. 352. §. 3.

egyik — *vōs izn tēis?* — kérdi a másik, *vōs tēis is? vaūn mē net ēzn tēvf* — magyarázza az első.

79. §. 4. Megengedő mellékmondatok. — Kötőszavaik: *vaūn ə šaū* = wenn (er) schon, *vaūn ə ā* = wenn (er) auch: *vaūn ə šaū net khūmt*, *so soul ə touχ šrēim* = wenn er schon nicht kommt, so soll er doch schreiben. Kötőszó nélkül is állhatnak: *is ə ā net tō*, *sou moχ mvs touχ* = ist er auch nicht da, so machen wir es doch. Kötőszó nélkül, azaz rövidítve állnak a megengedő mellékmondatok akkor is, ha a *vaūn* kötőszót hangsúlyozzuk: *unt vaūn ə*, vagy csak *vaūn ə klei štēvrēm mvs* = (und) wenn er auch gleich sterben muss (so muss er das doch machen...).

80. §. 5. Célhatározói mellékmondatok. — Kötőszavuk *tvs* (dass): *ī kē tōvrēm tsən lēvrē*, *tvs ī vōs lēvrē soul* = ich gehe darum zum Lehrer, dass ich was lernen soll.

Az *um zu + inf.* rövidítés *nyj.-unkban* nem fordul elő. Ezzel szemben használatosak a szabadabb mondatfűzések, egyes igék, főként *tēiηkη* (denken) után: *ī tēiηk, əs vēvt šlēxt ausfōln* = ich glaube, es wird schlecht ausfallen: *fvkiz net, tvs tū hām khūmst* = vergesse nicht nachhause zu kommen!

A célhatározói mellékmondatot helyettesítheti *vēül* kötőszóval és *wollen* segédigével képzett mellékmondat: *ī hop mī kvēt kvōšņ*, *vēül ī šei vūl sei* = ich habe mich gut gewaschen, damit ich schön sei. Praepositiók szintén pótolhatják a célhatározói mellékmondatot, ill. állhatnak ilyen értelemben: *ēv is khūmvē um sei költ* = er ist gekommen um sein Geld. A nép különben is nagyon szereti a praepositiókkal való körülírást.

81. §. 6. Következményes mellékmondatok. — Kötőszavuk: *tvs* (dass): *kip oxt, sunst kriəxt ās*, *tvs tu umfōlst* = gib acht, sonst kriegst du eins, dass du umfällst. Az irodalmi ny.-ben előfordul *sodass* kötőszó is. *Nyj.-unkban* ez a *so* a hangsúlyos szó előtt áll: *ēv hot sou kšriv*, *tvs mē kmāt hot*, *ēv štikt in špivs* = er hat so geschrien, dass man glaubte, er steckt im Spiess, (er stecke am Spiess). *ēv hot sou ās af ti*

rippn kriuxt, tēs ti švōvtn kroxt haūm = er hat einen solchen Hieb auf die Rippen bekommen, dass die Schwarten gekracht haben.

82. §. 7. Hasonlító mellékmondatok. — Kötőszavaik: *tēistā—tēistā* = je—desto, amelyek egyúttal erősítést is jelentenek: *tēistā mēvr iar lēvne vēvt, tēistā kšēide vēvt iar* = je mehr ihr lernen werdet, desto gescheiter werdet ihr. Je mehrdesto helyett ny.-unk *vī-tēistā* kötőszót használ: *vī krēsēr tēvr vērvt, tēistā tumv* = je mehr er grösser wird, desto dümmer. So-so szintén elterjedt nyj.-unkban, de az irodalmi-tól abban különbözik, hogy az első so még egy *dass*-t is kap: *sou šēi tēs tu pist, sou šēi pin ī ā* = so schön (dass) du bist, so schön bin ich auch. Dass helyett wie is állhat: *sou šēi vī ī sin, sou sinkt khā meīntš* = so schön wie ich singe, so singt kein Mensch.

Középfokú melléknevek után als *dass* helyett *wie dass* áll: *ī khaū šnōlar lāfm, vī tēs tū mī opfaūrv kheīnast* = ich kann schneller laufen, als dass du mich abfangen könntest. (v. ö. 69. §. 3.) *vī* konjunktivusos mellékmondatban főmondati szórenddel is állhat: *miē is sou, vī varāt ī šaū tō kvēst* = mir scheint's, als wäre ich schon hier gewesen.

Van néhány határozói kifejezés, amelyek hasonlatoknak foghatók fel: *tēar šōlt vī ā sauholdar* = der flucht wie ein Schweinehirt. Ezeket a mondatokat többnyire megrövidítik. Az egyik elbeszél egy történetet vagy élményt, amelyet a másik is átélt. Az elbeszélést a második, vagy hallgató személyezzel a mondattal erősíti meg, mintegy hitelesíti: *ī vās vī heit* = ich weis es, wie heute. (Das Erlebnis, die Geschichte steht auch heute noch so vor meinen Augen, als wäre sie erst gestern geschehen.) Ilyen fő- és mellékmondatösszevonást látunk még a következő mondatban is: *vī kflēint is ēv tō hēvkhūmv* = wie geweint ist er daher gekommen, (er ist hergekommen, als hätte er geweint).

83. §. Az irodalmi és a népi nyelv között még a következő különbségeket tehetjük. A nyj.-t beszélő emberben nincs meg a hajlandóság arra, hogy a fő- és a mellék-

mondatot magasabb egységgé fűzze össze. A mellékmondat la z á n kapcsolódik a főmondatához. A mellékmondatnak valamelyik főmondatbeli szóra való vonatkozása sokszor elhanyagolt: *vī ī nauskloufṃ pin, is šaū olās lār kvēst* = als ich hinaufgelaufen bin, war schon alles leer. Ez a mondat az irod. ny.-ben a következőképpen hangzanék: als ich hinaus-kam, sah ich, dass alles gestohlen wurde: *ī hops iam ksoxt unt ēv hots toux net kəproxt* = ich hab's ihm gesagt (dass er es bringen soll) und er hat's doch nicht gebracht.

De a mellékmondat nemcsak hogy lazán kapcsolódhatik a főmondatához, hanem rapszódikusan külön meg is állhat, a főmondatot úgyszólván elnyelik: *tein hots ā poemol* = (man sagt), dass er manchmal närrisch ist; *miē vīzn net vuhi* = wir wissen nicht wohin (wir gehen sollen).

Az anakolutikus mondatkapcsolás szintén nagyon gyakori nyj.-unkban: *tēis khāū jo net štimv, tēs a šaū hām khūmē is, vāst ī pin keistan am omt troum kvēst, vī ī af te vīzn kaūnē pin, tō is nu olās kšpēvt kvēst* s. i. t. = das kann ich kaum glauben, dass er schon nachhause gekommen ist (wäre), weißt gestern am Abend war ich droben, als ich auf die Wiese ging, da war noch alles gesperrt. A dialektusban, de a társalgási nyelvben is gyakran egy egész gondolatot foglalunk össze egy rövid szóban: *tō kē ī hi, tēs toux oēvvetṃ souln* = (da) gehe ich hin, dass doch gearbeitet werden soll.

VIII. A MONDATOK RENDJE.

84. §. Az ok- és célhatározói mellékmondatok mellérendelésben természetesen a második helyen állanak, alárendelésben azonban megelőzhetik a főmondatot. Így történik ez különösen a wie-vel rövidített hasonlító mellékmondatoknál: *keistan hots pē uns kšaut, vī ti keinsār sou krōs* = gestern hat's bei uns geschauert (war ein Hagelwetter), so grosse Hagelkörner sind gefallen, wie die Gänseeier. Vannak hétköznapi, megszokott kifejezések, mint pl. *kout pāhivt mī* = Gott behüte mich, amelyek tulajdonképpen fölérendelt gondolatot fejeznek ki. Ezek vagy önállóan állnak, teljes mondatértelemmel és hangsúlyozással: *kout pāhivt mī, ī vül nīmē fuētkē* = Gott behüte mich, ich will nimmer fortgehen.

vagy kötőszóval, más mondathoz kapcsolva vagy beleolvassza: *kout pähüt, tēs ī nū āmol tūet hikē* = Gott behüte, dass ich noch einmal dort hingehe! A betoldott mondatok részint önállóak, részint nem önállóak. Az önálló mondatok a beszéd többi részeihez viszonyítva tartalmilag egyenlők, fölé- vagy alárendeltek lehetnek.

A beszéd szüneteket, amelyeknek oka legtöbbször a gondolatfolyamat megakadása, leggyakrabban hm-el, vagy más közelebről meg nem határozható hangokkal töltik ki. Ennek következtében ritkán folytatják a beszédet az elkezdett formában: *vaūn tēi fōde khūmt — hm — sōŋ mē holt ēv khūmt, lāfŋ fuēt* = wenn dein Vater kommt — hm — sagen wir halt er kommt (würde kommen), dann laufen wir fort. A szitkozódó formák a mondat elejére törekszenek: *tūnevēitē, vōs khūmtŋ to vidrum hēv* = Donnerwetter, was kommt denn wieder daher!?

A mondatban külön részt alkot a vocativus. A mondat elején hangzik a legerőteljesebben: *Frantsl, khūm āmol hēv* = Franz, komm einmal her; a mondat közepén sokkal erőtlenebbül hangzik.

A mondatok betoldása különféleképpen történhetik: alany és állítmány közé s. i. t.: *frēulix hovī tāhām khā štikl prōt unt kovniks unt ier tō hopt olās* = freilich habe ich zuhause kein Geld, kein Stück Brot und gar nichts und ihr habt alles. Ha egy tagot betoldunk, akkor a mondatot vagy tovább folytatjuk, vagy a betoldás előtti részt még egyszer ismételjük; emphátikus beszédben erősen hangsúlyozott részeket betoldott, egyszerű vocativus után is szívesen ismételünk: *mī, tēfŋ, mī vūlst ūŋkliklīx moxŋ* = mich, Teufel (du Schuft), mich willst unglücklich machen? Miként az irod. ny.-ben, úgy a dialektusban is másodrendű mellékmondatok követhetik az elsőrendű mellékmondatokat, vagy közbe is toldhatjuk őket. Ha mind a két mellékmondat a főmondat után következik, akkor a másodrendű mellékmondatnak az elsőrendű mellékmondat elé való helyezése nem szokatlan: *ēv hot olā trēi khindē mitknūmv, vēül sē kraūŋk vōen, tēs ə sē tēŋ touktər tsāŋ soul* = er hat alle drei Kinder mitgenommen, weil sie krank waren, damit er sie dem Arzt zeige. Ha mind a két mellékmondatot a főmondat elé helyez-

zük, akkor a másodrendű mellékmondat csak akkor lehet egyenrangú, ha a főmondat kiegészítendő. Ebben az esetben az elsőrendű mellékmondat a főmondat szerepét veszi át: *vaũnst kūēt kšlofm̄ host, tvs tū ti fiē(r) tās kvatīa pataũņkst* = wenn du gut geschlafen hast, dass dich (dann) für das Quartier bedankst!

85. §. Mellékmondati szórend a főmondatban.

Nagyon gyakran előfordul, hogy attractio következtében a főmondatban is mellékmondati szórend áll be, különösen felkiáltásokban: *voerum's ēm heīt rēņe muvs* = warum es eben heute regnen muss; *vu nūv unsv̄ fōdē heīt štikt* = wo nur unser Vater heute steckt! De előfordulhat az is, hogy főmondati szórend áll a mellékmondatban. Ez leginkább akkor szokott beállni, ha a mellékmondat összetett. Ebben az esetben a második részt többször mondjuk ki, függőkérdésben fordított szórenddel: *vāst tēin tū, vēv̄ ti fēn krōm rauskhēipt hot unt hot ti šēi opkēputst* = weisst denn du, wer dich aus dem Graben herausgehoben hat und hat dich schön abgeputzt? Ugyanez a szabály áll óhajtó mondatokra nézve: *vaũn s̄a nūv̄ šaũ tō varētņ unt tarētņ olās fuvtņēimv̄* = wenn sie nur schon da wären und würden alles fortnehmen! Azok a mondatok, melyeket dass-sal vezetünk be, annyiban térnek el az irod. ny.-tól, hogy az állítmányt nem a mondat végére tesszük, hanem a mellékmondat más mondatrészei közé: *vī ī ksēņ hop, tvs šaũ laũņ fēkaũņv̄ is ti tsēit, hovi nīm̄ kēvvet* = als ich gesehen habe, dass die Zeit schon längst vorüber ist, habe ich nimmer (nicht mehr) gearbeitet; *vīv̄ khēvt hot, tvs tū khūmst mōvriņ ts̄a iēm, is ̄a klei aũdēšt vōen* = als er gehört hat, dass du morgen zu ihm kommst, ist er gleich anders geworden. A hangsúly az ígén van.

86. §. Fordított szórend.

Ha az igenevet különösképpen ki akarjuk emelni, akkor a mellékmondatokban is fordított szórendet találunk, különösen következményes mellékmondatokban: *vaũn s̄a ā net kvūnv̄ haũm, štrein̄ tūn s̄a toux n̄at* = wenn sie auch nicht gewonen haben, streiten tun sie doch nicht.

IRODALOM.

1. Történeti munkák.

- Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1897.
Karl Czoernig: Ethnographie der Österreich-Ungarischen Monarchie, 5 k. Wien, 1855.
Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, Pest, 1851.
Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története, 5 k. Bp. 1870—76.
R. F. Kaindl: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern, 2 k. Gotha, 1907.
Adolf Rieth: Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart, Stuttgart, 1927.
O. A. Isbert: Das südwestliche ungarische Mittelgebirg, Berlin 1931.
Felhasználtam továbbá a Bleyer Jakob kiadásában megjelent általános, (telepítéstörténeti, nyelvészeti és statisztikai) átfogó munkát: Das Deutschtum in Rumpfungarn, Bp. 1928.

2. Általános nyelvészeti munkák és nyelvjárastanulmányok.

- O. Behaghel: Geschichte der deutschen Sprache, Berlin-Leipzig, 1928.
u. a.: Deutsche Syntax, Heidelberg, 1923. H. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle, 1920.
Erdmann: Grundzüge der deutschen Syntax, 1886 und 1898.
J. Schiepek: Satzbau der Egerländer Mundart, Prag, 1899 und 1908.
O. Weise: Syntax der Altenburger Mundart, Leipzig, 1900.
Ehrlicher: Satzbau der Sonnenberger Mundart.
Pr. Lessiak: Die Mundart von Pernegg in Kärnthen, 1905.
Ph. Wegener: Die Bearbeitung der lebenden Mundarten, 1911.
Bayerns Mundarten, folyóirat (1891—95).
W. Friedrich: Die Stellung des Hauptwortes in den heutigen deutschen Mundarten, ZfdPh. XXII—XXIII. k.
J. Mindl: Der Konjunktiv in der Mundart des oberen Landes, Teuthonista 1924—25. II. 108. 11.
H. Reis: Die deutschen Mundarten, Sammlung Göschen 605. sz.
A. Schönbach: Über den Konjunktiv Praet. im Bayrisch-österreichischen, PBB. XXXIV. k. 232. II.
A. Haasbauer: Die österreichischen Mundarten, Teuthonista 1924—25. II. 51. II.

- J. A. Schmeller: Die Mundarten Bayerns, München 1929.
 J. Schatz: Altbayrische Grammatik, Göttingen, 1907.
 A. Schwäbl: Die Altbayrische Mundart, München, 1905.
 A. Pfalz: Suffigierung der Personalpronomina im Donaubyrischen,
 Wien, 1918.
 Paul—Gierach: Mittelhochdeutsche Grammatik, Halle, 1930.
 L. Sütterlin: Die deutsche Sprache der Gegenwart, Leipzig, 1910.
 Petz Gedeon: Német alaktan, Egyetemi előadások 1928—29.
 Hajnal Márton: Az iszteméri német nyelvjárás hangtana, Bp. 1906.
 Happ József: Béb község német nyelvjárásának hangtana, Bp. 1915.
 Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás alaktana,
 Bp. 1905.
 Schwartz Elemér: A rábalapinesközi nyelvjárás hangtana, Bp. 1914.
 Weidlein János: A murgai német nyelvjárás alaktana, Bp. 1930.

Felhasznált szótárak:

- Fr. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Strass-
 burg 1915.
 M. Lexer: Mhd. Wörterbuch, Leipzig, 1872—78.
 H. Paul: Deutsches Wörterbuch, Halle, 1921.
 A. Schmeller: Bayrisches Wörterbuch, bearbeitet von G. H. Fro-
 mann, München, 1872—77.
-

DEUTSCHER AUSZUG.

Mit dem Deutschtum im Schilgebirge hat sich bisher sozusagen niemand befaßt. Vorliegende Arbeit will ein Baustein für die Geschichte des dort ansässigen Deutschtums sein. Sie handelt über die Syntax der rein deutschen Gemeinde Alsógalla—Untergalla, (Komorner Komitat, im Tata-Totiser Kohlenbecken). Sprachlich gehört Untergalla, wie fast alle deutschen Gemeinden im südwestlichen ungarischen Mittelgebirge, zum bayrisch-österreichischen Sprachgebiet und spricht den mittelbayrischen -ua Dialekt. Unter den einzelnen Gemeinden gibt es aber nicht nur in phonetischer Hinsicht (-ua, -ui Dialekte) einen Unterschied, sondern auch bezüglich der Formenlehre und des Satzbaues. Über die Laut- und Formenlehre einzelner Dialekte des Deutschtums in Ungarn sind bisher schon mehrere Arbeiten erschienen, aber über den Satzbau einer ungarländischen deutschen Mundart noch keine. Der Abfassung dieser Arbeit standen darum gewisse Schwierigkeiten im Wege. Trotzdem glaube ich, daß es mir doch gelungen ist die Haupteigenschaften der Untergallaer Syntax aufzuzeichnen.

Die Geschichte Alsógallas selbst reicht noch in die Arpadenzeit zurück. 1251 wird es zum erstenmal erwähnt, und zwar anfangs als „Galya minor“, später als „Kysgalya“. Beide Ausdrücke weisen auf ein größeres Galla hin. Im Zusammenhang damit kommt Klein=Galla (heute Unter=Galla) immer vor. Die beiden Ortschaften wurden aber später schon getrennt. Die Geschichte Alsógallas, wie auch die Geschichte der umliegenden anderen Gemeinden war wesentlich verbunden mit der Geschichte des Schlosses Tata-Totis. Als nun Tata unter die Türkenherrschaft geriet, wurde das Los der umliegenden Ortschaften auch zugleich bestimmt. Alsógalla ging unter der verheerenden, langen Türkenzeit

zugrunde, war am Ende des XVII. Jahrhunderts entvölkert. Nach einem Menschenalter wird die Ortschaft wieder bevölkert. Hier fängt eigentlich die Geschichte Alsógallas an.

Der Grundherr von Tata-Totis, Graf Josef Esterházy, entsendet am 6. Februar 1733 seinen Kolonisations-Aufruf in die verschiedenen deutschen Lande. Diesem Aufruf folgten Franken aus der Würzburger und Alemannen aus der Straßburger Diözese. Sie kamen scharenweise und wurden zuerst in der nächsten Umgebung von Totis angesiedelt. Sie erhielten auf vier Jahre Befreiung von den Urbarial-Lasten und eine sechsjährige Steuerfreiheit. Zwei Jahre später kamen neue Gruppen von Kolonisten. Von diesen erhielt auch Untergalla seine ersten Ansiedler, bzw. wurden die ersten Kolonisten dieser Ortschaft. Die Gemeinde Untergalle kann also in diesem Jahr auf ihr 200-jähriges Bestehen zurückblicken.

Die Frage der Stammeszugehörigkeit der Deutschen Untergallas ist aber nicht entschieden, wie das sonst aus der ersten Ansiedlung ohne weiteres festgestellt werden könnte. Die Untergallaer sprechen nämlich weder fränkisch, noch alemannisch, sondern sie sprechen heute, wie schon erwähnt, den mittelbayrischen -ua Dialekt. Wie ist das zu erklären?

Dass die ersten Ansiedler Franken und Alemannen waren, steht fest. Zur Bestätigung dieser meiner Auffassung habe ich in der Einleitung zwei Urkunden und ein Lied angeführt. Die erste Urkunde habe ich im Heilbronner Landesarchiv gefunden und habe nur deren Inhalt mitgeteilt. Die zweite entdeckte ich im Darmstädter Landesarchiv und teilte sie wortwörtlich mit. Das Kolonistenlied habe ich in beiden Archiven vorgefunden.

Die erste Urkunde aus dem Jahre 1722 berichtet, wie die Auswanderer aus Hessen am Neckar hinunterfahren, in Heilbronn kurze Rast machten, dann weiter reisten bis zu einer „Schiffbrücke“, von wo sie dann den Weg bis Ulm mit Wagen zurücklegten. Die Urkunde erwähnt auch, daß nicht alle Familien nach Ungarn ausgewandert sind, sondern einige Familien, bzw. Familienangehörige sich von Ulm südlich, in Ertingen niedergelassen haben. In Ertingen gibt es tatsächlich heute noch Familien mit dem Namen Schlegel, Kiprich,

Klaus usw., die in Untergalla am häufigsten vorkommen. Leider konnte ich daß pätere Schicksal der in Ertingen zurückgebliebenen Auswanderer — wegen Mangel an Zeit — nicht mehr erforschen.

Die zweite Urkunde ist eine Verordnung des Landesfürsten Ernst Ludwig bezüglich der Aus- und Rückwanderung. Denn es gab nicht nur Auswanderer, sondern auch Rückwanderer, die „im grössten Elend und Armut“ zurückkamen. Sie stammt aus dem Jahre 1729. — Das Lied ist eine köstliche Perle aus dem großen, zumeist verloren gegangenen Liederschatz unserer Kolonistenahnen. Die ersten Kolonisten stammen also aus Elsaß, Hessen und Franken.

Otto Albrecht Isbert dagegen behauptet, daß die Untergallaer gleichfalls nach der Türkenherrschaft, aus Westungarn, und zwar aus dem Wieselburger Komitat gekommen wären. Eine solche Anspielung finden wir schon in der im Jahre 1754 erschienen Postuma Memoria des Grafen Josef Esterházy, des Kolonisators der Deutschen um Totis. Für diese Annahme spricht aber nur der eine Umstand, daß die Untergallaer heute, gerade so wie die Wieselburger Deutschen, die bayrisch-österreichische Mundart sprechen. Das bayrische Sprachgebiet ist aber groß. Demzufolge müssen wir feststellen, daß eine zweite, größere Kolonistengruppe, die zweifellos aus einem bayrisch-österreichischen Sprachgebiet kam, die ersten Ansiedler sprachlich verdrängt hat. Die Bayern waren eben in der Mehrheit und hatten vielleicht auch eine größere Zungenfertigkeit. So wurde aus dem ursprünglich fränkisch-alemannischen Kolonistendorf ein bayrisches. Meiner Meinung nach haben diese Entwicklung, bzw. Umwandlung in der Sprache nicht nur Untergalla, sondern noch viele andere deutsche Gemeinden Ungarns durchgemacht.

Alsógalla hat sich seit der Jahrhundertwende, unter dem Einfluß der Tataer Kohlenbergwerke rasch entwickelt. Besitzt heute elektrische Beleuchtung, geordnete Straßen usw. Die Einwohnerzahl beträgt rund 1500 Seelen, davon sind die meisten Bauern, nur wenige Bergwerkerarbeiter. Ungarn gibt es nur im neu erbauten bzw. dem Dorfe angebauten sogenannten „Neustift.“ Pfarramtlich gehörte Untergalla, bis 1800

zu Obergalla und verwaltungsmäßig bis 1920. Die Bauern halten Sprache, Brauchtum und Überlieferungen hoch, um sie ihren Kindern und Kindeskindern unverseht zu übermitteln.

Den sprachlichen, bzw. syntaktischen Teil der Arbeit können wir kurz folgendermaßen zusammenfassen:

1. Aktivum und Passivum.

Das Aktivum spielt in unserer Mua eine viel größere Rolle als das Passivum. Das Aktivum wird dann am meisten gebraucht, wenn das tätige Subjekt dem Sprechenden bekannt ist. Wo in der Hochsprache Passivum steht, dort wird dasselbe in der Mua mit Aktivum ausgedrückt in Verbundenheit 1) mit transitivem Verbum, das durch ein Objekt ergänzt wird; 2) mit reflexivem Verbum; 3) mit der dritten Person im Plural und 4) mit dem allgemeinen Subjekt: man.

Passivum wird nur in gewissen Fällen gebraucht. So z. B. im Praes. wenn von Vergnügen die Rede ist: *iəts vėvts āmol kuət truŋkŋ unt kuət kėzŋ*, = jetzt wirds einmal gut getrunken und gut gegessen. Dann beim umschreibenden Perfekt: *əs is polt kfiədət, noxtrum khaū ī fuətkē* = es ist bald gefüttert, dann kann ich fortgehen.

2. Person, Numerus, Tempus, Modi.

In unserer Mua werden alle drei Personen gebraucht. Eigentümlich ist nur, daß der Erzählende sehr oft zu sich in der zweiten Person spricht: *ī hob mə katėŋt, vāūn tū tās fölt fəkhafst, tō vėvts tīer nu šləxt kē* = ich habe (mir) gedacht, wenn du das Feld verkaufst, dann wird's dir noch schlecht gehen. — Ebenso ist es gebräuchlich, daß statt Singular Plural steht: *vū kėŋə tėŋ mir hėt hī* = wohin gehen wir (gehst du) heute? Vor den Subjekten steht das Praedikat im Singular, nach den Subjekten im Plural. Sammel- und Stoffnamen stehen meistens in der Einzahl. — Was die Modi anbelangt, so können wir feststellen, daß der Konjunktiv fast nie, der Indikativ aber umso häufiger gebraucht wird. Statt Futur steht sehr oft Indikativ. Der Imperativ ist reichlich vertreten, wird auch sehr oft verdoppelt. Von den Partizipien ist das Part. praes. mit -ət oder -es gebildet, am stärksten vertreten. Das Gerundium hat die Endung -en und wird meistens als Substantivum gebraucht.

3. Modalitätswerben. — Die Modalitätswerben werden

in unserer Mua Schritt für Schritt gebraucht. Sie können in mannigfachen Verbindungen und Bedeutungen auftreten.

4. Genus und Kasus.

Es gibt in unserer Mua. viele Hauptwörter, die ein anderes Geschlecht haben, als in der Hochsprache. Wenn wir das Geschlecht dieser Substantiva mit dem Mhd. vergleichen, so können wir feststellen, daß beide fast immer übereinstimmen: *tər putv* (mhd. m. f. buter) = die Butter; *təs tseitl* (mhd. f. zedel) = der Zettel. Bei uns sagt man weiterhin das Teller, das Ecke, das Monat, das Honig usw.

Kasus in dem Sinne wie in der Hochsprache, ist in der Mua. sehr selten. Bei den Substantiven kann man überhaupt nicht, oder nur selten Endungen finden. Meistens zeigt der Artikel den Fall an, aber sehr oft fehlt auch dieser. Einige Fälle, wie z. B. der Genitiv, sind ganz verloren gegangen, die werden dann durch Praepositionen umschrieben.

5. Adjektivum.

Das Adjektivum wird wenn es auf s oder š endet, nicht flektiert: *šau vī ā krōs haus* = schau was für ein grosses Haus; *tēis is ā folš māl* = das ist ein falsches Mädchen. Die Adjektiva können auch Substantiva vertreten: *pas aqf, sunst kriaxst ā linki* = gib acht, sonst kriegst eine Linke (Ohrfeige). Die Verstärkerung der Adjektiva geschieht gewöhnlich durch ein Adverbialwort wie stark, ganz, schrecklich usw., „sehr“ kommt aber nicht vor. Zur Verstärkerung dient auch die Wiederholung des Adjektivs.

6. Pronomen.

Alle Pronomina werden gebraucht, nur daß einige, wie z. B. ihn, ihm, es usw. mit dem bevorstehenden Wort zusammengezogen werden: *lōzn kē* = lass ihn (in Ruhe)! Die Anredeformen sind: *tū* = du, *iər* = ihr, *sqi* = sie. Respektspersonen gegenüber: *ēis* = Ihr. Sie, seltener *iənv* (plur. dat.) = Sie.

7. Adverbium.

Bei den Adverbien gibt es pronominale (*tō-da, trausŋ-draussen*), substantivische (*hām-nachhause, tərhām-zuhause*) und adjektivische Bildungen (*liŋks, rēxts*). In verbaler Verbindung: *ti šul is aqs* = die Schule ist aus = der Unterricht ist zu Ende.

8. Worstellung.

Bezüglich der Wortfolge bestehen zwischen der Volks- und Schriftsprache große Unterschiede. Das Adj. steht regelmäßig vor dem Subs., ist aber der Sprechende in einem aufgeregten Seelenzustand, dann steht es nach: *iər hūnt fər-fluxti, seit ər šaū vidrum tō* = ihr Hunde verfluchte, seid ihr schon wiederum da! Wenn das Subs. zwei Adjektiva hat, dann kann das eine vor- und das andere nachgesetzt werden: *tumvs tseix öleıntigvs* = dummes Zeug elendiges. Das substantivvertretende es wird nach dem Dat. gesetzt und mit ihm zusammengezogen: *ī tarət mī rext freın, vaūn miərs klhə terət* = ich würde mich sehr freuen, wenn mir es gelingen würde. Die Modalitätsverben treten vor das regierende Verbum, wenn sie stark betont sind: *ī hop kheınə fuət-kē* = ich habe fortgehen können. Das ā (auch) wird meistens nachgesetzt: *miər ā kēm sōvōs* = mir auch geben so etwas, (auch mir gebt so etwas). Von den zusammengesetzten Frageadverbiën kann der erste Teil am Anfang, der zweite am Ende des Satzes stehen: *vū kēstn tū hī* = wo gehst (du) denn hin? Manchmal gerät ein Glied in eine frühere Stelle, als ihm gebührt: *vaūn mē frālīx net špōvt, khaū mē niks tsāūm-kriəi* = wenn man freilich nicht spart, kann man nichts zusammenkriegen (wenn man natürlich...). Die trennbaren Partikeln können auch an die Spitze treten: *fuət kē* = geh fort! Infolge des Bedürfnisses der Voranstellung eines stärker betonten Gliedes, gewann die Mua. an Boden der Bevorzugung der praedikativen Fügung vor der attributiven: *tī hōusn hot ə nāufkštrikt khot* = mit aufgestrickter Hose.

9. Satzverbindung und Satzgefüge.

Die Mua. liebt den Gebrauch der Hauptsätze vielmehr als den Gebrauch der Nebensätze. Das ist selbstverständlich. Das Volk spricht ungekünstelt, hat keine Probleme, faßt alles realistisch auf. Bezüglich des Gebrauchs der Konjunktionen bestehen keine großen Unterschiede. Abweichungen sind: sowohl-als auch = *ā unt ā* (auch und auch); nach dem Komparativ steht nicht als, sondern wie (*vī*): *ēv is kšədər vī tū* = er ist gescheiter, als du; eine mundartliche Eigentümlichkeit ist das Festhalten an den unverbundenen Praeposi-

tionalverbindungen bei den indirekten Fragesätzen: *in vōs* = worin? *tsə vōs* = wozu usw.

10. Satzstellung.

Der Satz, der den Grund, die Absicht ausdrückt, steht in der Beiordnung naturgemäß an der zweiten Stelle, in der Unterordnung aber kann er dem übergeordneten Satz vorgehen. Die Fluchformen, der Vokativ, stehen an erster Stelle. Es kommt vor, daß die Wortfolge eines Nebensatzes infolge einer Attraktion auch im Hauptsatz eintritt und umgekehrt: *vōvrums ēm heit rēḡv mūvs* = warum es eben heute regnen muss? Allgemein genommen, haben die Nebensätze zum Hauptsatz eine lockere Stellung, weil wie schon erwähnt, das Volk ungekünstelt spricht und nicht bestrebt ist den Hauptsatz und den Nebensatz zu einer höheren Einheit zusammenzufassen.

TARTALOM.

	Oldal
BEVEZETÉS	5
A község rövid leírása és története	6
I. AZ IGE	
1. Activum és passivum	12
2. Tárgyas, tárgyaltalan és visszaható ige	13
3. Személy, szám, idő	14
4. A módok használata	18
5. Módbeli segédigék	22
II. A FŐNÉV	
1. Nem, szám, eset	25
a) Singularia tantum	27
b) Pluralia tantum	27
c) Nominativus	28
d) Genitivus	29
e) Dativus	31
f) Akkusativus	31
III. MELLÉKNÉV	
1. Ragozatlan semlegesnemű melléknévek	32
2. Főnévileg használt melléknévek	33
3. Himnemű melléknévek	33
4. Nőnemű melléknévek	33
5. Semlegesnemű melléknévek	33
6. Jelzői melléknév	33
7. Melléknévi igenév	34
8. A melléknév fokozása	34
IV. NÉVMÁS	
1. Személyes névmás	35
a) Megszólítás	36
b) Semlegesnemű as	37
c) A személyek felcserélése	37
d) A nemek felcserélése	37
2. Birtokos névmás	38
3. Kérdő névmás	39
4. Vonatkozó névmás	40
5. Mutató névmás	41
6. Határozatlan névmás	42

	Oldal
V. HATÁROZÓSZÓ	
1. Névmásból képzettek	44
2. Főnévi határozószók	44
3. Melléknévi határozószók	45
4. Igei határozók	45
5. A határozó kapcsolatai	46
VI. SZÓREND	
1. Az egyes szófajok szórendje	46
a) A főnév	46
b) A melléknév	47
2. Egyéb szórendi sajátosságok	48
VII. A MONDAT	
1. Mellérendelő kötőszók	53
a) Összekapcsolók	53
b) Ellentétesek	55
2. Alárendelő kötőszók	55
3. A mellékmondatok fajai	56
a) Függő kérdő mondatok	56
b) Vonatkozó mellékmondatok	57
c) Alanyi mellékmondatok	58
d) Tárgyi mellékmondatok	58
e) Jelzői mellékmondatok	58
4. A határozói mellékmondatok fajai	58
a) Időhatározói mellékmondatok	58
b) Okhatározói mellékmondatok	59
c) Feltételes mellékmondatok	59
d) Megengedő mellékmondatok	60
e) Célhatározói mellékmondatok	60
f) Következményes mellékmondatok	60
g) Hasonlító mellékmondatok	61
VIII. A MONDATOK RENDJE	
1. Mellékmondati szórend a főmondatban	64
2. Fordított szórend	64
IRODALOM	65
DEUTSCHER AUSZUG	67

- XXII. Szilasi Klára:** Stöckel Lénárd Zsuzsanna-dramája és a bártfai német iskolai színház a XVI. században. [Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld (in Ungarn) im 16. Jahrhundert.] 1918. 3.50 P
- XXIII. Pukánszky Béla:** Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkscundliche Richtung.) 1918. Elfogyott. Vergriffen.
- XXIV. Szepessy Ilona:** Grubenfels Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. Schmidt Gizella:** Szepesti német népdalok és népies énekek (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. Nagy Anna:** Heine ballada költészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluß auf die ungarische Ballade.) 1919. 3.— P
- XXVII. Gerő Zsófia:** Hartmann Móricz mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungarum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. Dr. Motz Atanáz S. O. Cist.:** Oswald von Wolkenstein élete s költészete. (O. von Wolkensteins Leben und Dichten.) 1915. ... 2.— P
- XXIX. Dr. Pukánszky Kádár Jolán:** A pesti és a budai német színészet története II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923. 4.50 P
- XXX. Dr. Koszó János:** Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurel Ignaz Fessler, der Romanschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik.) 1923. 4.50 P
- XXXI. Dr. Pukánszky Béla:** A magyarországi német irodalom története. A legrégebb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926. 8.— P
- XXXII. Flórián Kata:** A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927. 3.— P
- XXXIII. Bernfeld Magdolna:** A németség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschum bei Maurus Jókai.) 1927. 3.— P
- XXXIV. Basch F. Antal:** Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánáti német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927. 3.50 P
- XXXV. Neuhauser Frigyes:** A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Zirc.) 1927. 2.— P
- XXXVI. Márer Erzsébet:** Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928. 2.— P
- XXXVII. Kurzweil Géza O. S. B.:** A forma mint kifejező eszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928. 3.— P
- XXXVIII. Dr. Hermann Egyed:** A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bätaszék und ihre Volkslieder.) 1929. 3.50 P
- XXXIX. Vass Klára:** Buda német utcanevei. A Vár és Újlak utcanevei. 1696—1872. (Ofens deutsche Gassennamen. Die Gassennamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696 bis 1872.) 1929. ... 4.— P
- XL. Vatter Ilona:** A soproni német színészet története 1841-ig. (Die Geschichte des deutschen Theaters in Sopron-Oedenburg bis 1841.) 1929. 3.50 P
- XLI. Eszterle M. Edit:** A budakeszi német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi.) 1929. 3.— P
- XLII. Weidlein János:** A murgai német nyelvjárás alaktana. (Formenlehre der deutschen Mundart von Murga [Kom. Tolna.]) 1930. ... 2.50 P
- XLIII. Didovác György:** A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) hangtana. (Lautlehre des Ofner Stadtrechts.) 1930. 2.50 P
- XLIV. Berzenczey Margit:** Wildgans-tanulmányok. (Wildgans-Studien.) 1930. 3.— P

- XLV. Osztern Rózsa:** Zsidó újságírók és szépírók a hazai németnyelvű időszaki sajtóban a „Pester Lloyd“ megalapításáig, 1854-ig. (Jüdische Journalisten und Schriftsteller in der deutsch-ungarischen periodischen Presse bis zur Gründung des Pester Lloyd, 1854.) 1930. 3.— P
- XLVI. Monsberger Ulrik O. S. B.:** A hazai német naptárirodalom története 1821-ig. (Geschichte der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn bis 1821.) 1931. 2.— P
- XLVII. Szemző Piroska:** Német írók és pesti kiadók a XIX. században. (1812—1878.) (Deutsche und österreichische Schriftsteller und ihre Pester Verleger im 19. Jahrhundert. 1812—1878.) 1931. 3.50 P
- XLVIII. Erdődi József:** A finnugor és indogermán népek legrégebb érintkezésének néhány bizonyítéka. (Einige Beweise für die ältesten Berührungen zwischen den finnischugrischen und indogermanischen Völkern.) 1931. 2.50 P
- XLIX. Jenőfi Éva:** Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der Deutschen Siedler und ihrer Zünfte in Szeged.) 1932. 3.— P
- L. Fürst Ilona:** Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó írói nemzedék típusa. (Ludwig Döczi als deutscher Schriftsteller. Typus einer jüdischen Schriftstellergeneration.) 1932. 3.50 P
- LI. Kardos Emilia:** A pécsi német sajtó és színészet története. (Geschichte der deutschen Presse und des deutschen Theaters in Pécs—Fünfkirchen.) 1932. 3.50 P
- LII. Schilling Rogér S. O. Cist.:** Dunakömlöd és Nemetkér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete. (Siedlungs-, Volkstums- und Sprachgeschichte der beiden deutschen Gemeinden Dunakömlöd und Nemetkér, Kom. Tolna.) 1933. 8.— P
- LIII. Bonomi Jenő:** Az evangélikus évkönyv Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére. (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend.) 1933. 3.50 P
- LIV. Riedl Ferenc:** A budaörsi német (középbajor) nyelvjárás alaklana. (Formenlehre der deutschen [mittel-bayrischen] Mundart von Budaörs.) 1933. 4.— P
- LV. Schnitzl Erzsébet:** Adatok Nagytószeg telepítéstörténetéhez és nép-rajzához. (Beiträge zur Siedlungsgeschichte und Volkskunde der Gemeinde Nagytószeg—Heufeld.) 1933. 2.50 P
- LVI. Doromby Karola:** Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő. (Ludwig von Schedius als deutsch-ungarischer Kulturvermittler.) 1933. 3.50 P
- LVII. Bárdos István:** Pécs régi német utcanevei. (Die alten deutschen Strassen-namen von Pécs—Fünfkirchen.) 1933. 2.— P
- LVIII. Kramer Imre:** A magyarországi német népdal. (Das ungarländische deutsche Volkslied.) 1933. 5.— P
- LIX. Nagyivánné Barhó Margit:** Francia irodalom a magyarországi német folyóiratokban 1767—1852. (Französische Literatur in den ungarländischen deutschen Zeitschriften vom 1767—1852.) 1933. 2.50 P
- LX. Festschrift für Gideon Petz.** 1933. 6.— P
- LXI. Péterdi Ottó:** Az észak-bakonyaljai német falvak dülönevei. (Die Flurnamen der deutschen Dörfer vom nördlichen Bakony-Gebirge.) 1934. 2.50 P
- LXII. Schlegl János:** Az alsógallai német nyelvjárás mondatszerkesztése. 1935. 2.50 P